

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra geografie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Východní Afrika – učební text pro 2. stupeň ZŠ

Daniel Kalvas

vedoucí práce: RNDr. Jiří Čekal Ph.D.

České Budějovice 2009

ANOTACE

Východní Afrika – učební text pro 2. stupeň ZŠ

Cílem diplomové práce je návrh učebního textu o regionu Východní Afrika pro 2. stupeň základních škol. Vlastní učební text vychází z platných vzdělávacích dokumentů a didaktického zhodnocení aktuálních učebnic a pracovních sešitů určených pro tento stupeň škol. Diplomová práce zahrnuje též metodiku didaktické analýzy učebnic a metodiku tvorby učebního textu, pracovního sešitu a slovníčku pojmů.

ANNOTATION

East Africa – didactic text for second level of the Primacy Schools

Aim of diploma work is proposal instructional text about region easter Africa for 2. step primary school. Instructional text start from valid educational documents plus doctrinal upward revaluation actual textbooks plus workbook destined for this step of schools. Thesis includes also philosophy doctrinal analyses textbooks plus philosophy production instructional text, workbook plus vocabulary conceptions.

Poděkování

Rád bych poděkoval vedoucímu diplomové práce RNDr. Jiřímu Čekalovi Ph.D. za odborné vedení, poskytování cenných rad a informací, které přispěly ke zpracování mé práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury. Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě Pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích dne 30. Dubna 2009

.....

Daniel Kalvas

Obsah:

1. Úvod	7
2. Přehled literatury	8
3. Metodika diplomové práce	10
3.1 Metodika didaktického hodnocení učebnic.....	10
3.2 Metodika tvorby vlastního návrhu učebního textu a pracovního sešitu.....	12
4. Didaktická analýza aktuálních zeměpisných učebnic	15
4.1 Voženílek, V., Demek, J. :Zeměpis 2. Zeměpis oceánů a světadílů (1), Prodos	15
4.1.1 Afrika	17
4.1.2 Voženílek, V.:Zeměpis 2. Zeměpis oceánů a světadílů (1), pracovní sešit, Prodos.....	20
4.2 Krausová M., Kraus P.: Zeměpis pro 6.- 7. ročník ZŠ a nižší ročníky víceletých gymnázií. Světadíly, Alter	21
4.2.1 Afrika.....	24
4.3 Brychtová,Š., Brinke J., Herink J.: Planeta Země, Fortuna	26
4.3.1 Afrika.....	27
4.3.2 Brychtová, Š.: Zeměpis. Pracovní sešit k učebnici Planeta Země pro 6. a 7. ročník základní školy, Fortuna.....	29
4.3.3 Afrika.....	30
4.4 Demek, J., Mališ, I.: Zeměpis pro 6. a 7. ročník základní školy, Zeměpis světadílů, SPN	30
4.4.1 Afrika.....	32
4.4.2. Demek, J., Mališ, I.: Zeměpis pro 6. a 7. ročník základní školy, Zeměpis světadílů, pracovní sešit, SPN.....	34

4.5 Holeček, M., Janský, B., Tlach, S.: Zeměpis světa 1, Česká geografická společnost	36
4.5.1 Afrika.....	39
4.5.2 Kühnlová, H.: Zeměpis světa Kontinenty - Pracovní sešit, Česká geografická společnost.....	42
4.5.3 Afrika.....	43
4.6 Shrnutí didaktické analýzy učebnic zeměpisu.....	45
5. Návrh učebního textu.....	48
5.1 Vlastní učební text.....	48
5.2 Pracovní sešit.....	65
5.3 Slovníček pojmů.....	67
6. Závěr.....	70
7. Seznam literatury a použitých zdrojů.....	71

1. Úvod

Téma této diplomové práce, jejímž hlavním cílem je vytvoření vlastního učebního textu pro 2. stupeň základních škol, konkrétně o subregionu „Východní Afrika“, jsem si zvolil z mnoha důvodů. Největší motivací mi byl fakt, že tento region je často ve výuce na základních školách probírán pouze okrajově. Často bývá věnován větší prostor „významnějšímu“ regionu „Severní Afriky“ nebo modelovému státu - „Jihoafrická republika“. Tím je v povědomí řady lidí tato část afrického kontinentu známá pouze chudobou a řadou nemocí. Mou snahou bylo vytvořit takový učební text, který poskytne ucelenější pohled na tuto oblast.

Nejprve jsem prostudoval a provedl didaktickou analýzu vybraných současných učebnic a pracovních sešitů pro základní školy a nižší ročníky víceletých gymnázií, ze kterých vycházím při tvorbě vlastního učebního textu.

Učebnice analyzuji nejprve z celkového pohledu, poté se podrobněji věnuji části o africkém kontinentu, potažmo konkrétní části „Východní Afrika“. Posuzuji rozsah textu, jeho přiměřenost věku žáků a srozumitelnost, zda je využíván k samostatné práci žáků ve výuce. Dále hodnotím použitý grafický materiál, jako doplněk textové části. V této části též vymezuji samotný subregion „Východní Afrika“.

Postup tvorby a struktura vlastního učebního textu a pracovního sešitu jsou popsány ve třetí kapitole. V páté kapitole vytvářím vlastní učební text, s pomocí poznatků a informací získaných analýzou aktuálních učebnic, pracovních sešitů, vzdělávacích dokumentů pro základní, obecnou, národní školu a zejména Rámcového vzdělávacího programu pro základní školství. V úvodu kapitoly se snažím žáky motivovat vhodným textem, učební text je doplněn výstižnými obrázky.

Dále je text doplněn otázkami a úkoly orientovanými na již nabitě vědomosti a dovednosti, nebo sloužící k procvičení nové látky. Na konci každé kapitoly se nachází stručné shrnutí vědomostí, které si mají žáci osvojit.

2. Přehled literatury

V této kapitole diplomové práce se budu věnovat literatuře, kterou jsem použil při tvorbě učebního textu a pracovního sešitu. Nejdůležitější před sestavením učebního textu a pracovního sešitu bylo nastudování velkého množství různě zaměřené literatury. Získal jsem publikace odborně zaměřené, publikace naučné, cestovní průvodce, dětskou literaturu, literaturu pro mládež, encyklopedie, časopisy a internetové odkazy. Kromě toho jsem sledoval cestopisy a pořady týkající se jednak celé Afriky a zároveň i vytyčeného regionu. Důležitou součástí byly atlasy a mapy. Vzhledem k „odlehlosti“ regionu sehnat příslušnou literaturu bylo dosti obtížné. Většinou byla zaměřena na celý kontinent, poté spíše na jižní a severní Afriku a oblast okolo Guinejského zálivu. O východní Africe byly uvedeny jen malé zmínky. Velkým problémem bylo najít literaturu, která by obsahovala novější aktuální data a informace. Přesto se mi podařilo sehnat odborné časopisy a publikace, které mi poskytly potřebné informace. Všechna literatura, kterou jsem použil je citována v seznamu použité literatury a použitých zdrojů.

Vedle studia literatury zaměřené na východní Afriku jsem se musel seznámit s osnovami stanovující rozsah učiva zeměpisu. Základní dokument, se kterým jsem se seznámil, byl *Standard základního vzdělání Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky* z roku 1995. Velkou pozornost jsem věnoval *Rámcovému vzdělávacímu programu pro základní vzdělávání* z roku 2007, který je momentálně zaváděn na Základní školy. Kromě toho jsem nastudoval i jednotlivé starší vzdělávací programy (Vzdělávací program Základní škola, Vzdělávací program Obecná škola, Vzdělávací program Národní škola).

Dále jsem prostudoval publikace zabývající se geografii afrického kontinentu. Vhodná je zejména rozsáhlá publikace *Afrika* (Votrubec, 1973), přestože se jedná o dnes již starou knihu, její údaje z fyzicko-geografické sféry jsou i dnes velmi dobře použitelné. Kniha je velmi obsáhlá a neopomíjí žádné důležité téma o Africkém kontinentu. Kniha *Země světa, Afrika, Amerika, Oceánie* (Kolektiv, 1987) je také starší publikace, kde je potřeba brát zřetel na aktuálnost řady informací. Kniha popisuje jednotlivé kontinenty a jejich země včetně obrazových materiálů. *Lexikon zemí 2005* (Kolektiv, 2005) je aktualizované vydání přehledného titulu, který nabízí formou tabulek ucelený pohled na informace o jednotlivých státech. Informačním zdrojem mi též byla *Velká encyklopedie zeměpisu* (Kolektiv, 2003), tato

kniha je vytvořena přímo pro potřeby dětí, je psána srozumitelným textem s ohledem na myšlení dětí a doplněna velkým množstvím výstižných obrázků, fotografií a map. Pro přesné názvosloví a vysvětlení geografických pojmů jsem použil *Geografický místopisný slovník světa* (Kolektiv, 1993).

K analýze aktuálních zeměpisných učebnic zabývajících se východní Afrikou jsem využil poznatků z knih *Koncepce a tvorba učebnic* (Valenta, 1997) a *Strukturní složky učebnic geografie* (Wahla, 1978), zabývajících se hodnocením jednotlivých složek učebnic: textovou, netextovou částí, učebními úlohami a orientační složkou, předkládá návrh struktury učebnic a poměry zastoupení jednotlivých složek. Publikace *Školní didaktika* (Kalhous, Obst a kol., 2002) se věnuje hlavně obecné didaktice základního vzdělávání, popisuje teoretické vyučování a realizaci výuky. Skripta *Vybrané kapitoly z didaktiky geografie I.* (Kühnlová, 1997) poskytují podrobný rozbor způsobů a možností výuky geografie na základní škole.

Jako další informační pramen jsem využil možnosti internetu, který je studnicí mnoha aktuálních informací, zajímavých cestopisů a průvodců. Mezi nejobsáhlejší patří afrika-online.cz, koktejl.cz a national-geographic.cz. Opomenout nelze ani internetové portály novin jako je mfdnes.cz a lidovenoviny.cz. Socioekonomická data jsem čerpal převážně ze zahraničních internetových zdrojů fao.org a xist.org z důvodu jejich aktuálnosti.

3. Metodika diplomové práce

3.1 Metodika didaktického hodnocení učebnic

V této části diplomové práce se věnuji didaktickému rozboru učebnic zeměpisu a pracovních sešitů pro 2. stupeň základních škol a nižší ročníky víceletých gymnázií, které obsahují učivo o Východní Africe, schválených *Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy*.

Každou učebnici hodnotím nejprve jako celek, pak jsem provedl jejich rozbor z důrazem na část věnovanou regionální geografii Afriky a podrobněji rozebírám subregion Východní Afriky.

K hodnocení učebnic jsem využil v první řadě znalostí z publikací Milana Valenty (1997), Arnošta Wahly (1978). Při analýze jednotlivých učebnic hodnotím jednotlivé složky: Informační složka – textová část (verbálně prezentované učivo) a netextová část (neverbálně prezentované učivo), imperativní složka (učební úlohy) a orientační složka (předmluva, obsah, nadpisy, atp.).

Textovou částí rozumím úvodní motivační část, výkladový text, a to základní i doplňující, shrnutí učiva na závěr kapitoly, otázky a úkoly za kapitolou, opakování probraného učiva, odkazy na jiné zdroje informací, rejstříky, slovníček.

Jedním ze základních pilířů kvalitní výuky zeměpisu je motivace žáka. Je velmi důležité vzbudit zájem o učivo a o osvojování nových informací, o upoutání pozornosti žáků. Posuzuji tedy, jestli je kladen důraz na motivaci žáka ihned od začátku hodiny, v průběhu, ale také při opakování probraného učiva a na konci hodiny.

Problém všech zeměpisných učebnic spočívá ve stanovení rozsahu a obsahu učiva, které by měl žák znát. To je spjato s problémem vymezení základního učiva zeměpisu, které je v učebních osnovách stanoveno velmi obecně a nekonkrétně – tento problém má vyřešit *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*, viz níže. Výběr učiva tedy závisí čistě na autorovi, který svůj subjektivní postoj k učivu musí ještě rozlišit na učivo základní a doplňující. Mnohdy však tato volba spočívá na vyučujících, kteří často kladou důraz na nepodstatné jevy na úkor důležitých. Sleduji vyváženost mezi fyzickogeografickou a socioekonomickou složkou. Zájem upínám také k vhodnému výběru poznatků, věcné správnosti, přiměřenosti věku žáků a srozumitelnosti. Každá kapitola v učebnici by měla mít

alespoň stručné shrnutí právě probrané látky.

Dále zohledňuji, zda se v opakovacích otázkách a úkolech klade důraz na aktivní činnost žáků, spolupráci s atlasem. Je-li podpořeno žákovo logické, tvořivé a samostatné myšlení. Zda nejde o pouhou reprodukci učebního textu.

V netextové části hodnotím použité mapy, obrázky, fotografie, grafy a tabulky. Důležitou základní pomůckou při výuce zeměpisu je mapa. Při hodnocení správnosti a bezchybnosti map sleduji, zda obsahují všechny náležitosti: název, legenda, měřítko, objem podávaných informací, soulad se skutečností, kvalita kartografického vyjádření.

Vedle map jsou v učebnicích dalším zdrojem neverbálních informací grafy, schémata, tabulky a fotografie. Sleduji tedy jejich věcnou správnost, aktuálnost dat, přehlednost a přiměřenost věku žáka, u fotografií hodnotím jejich smysluplnost a obsahový význam.

Orientační složka sleduje, zda-li je v učebnici využito stejné barvy pro určité části textu, užití různých stylů písma pro zdůraznění významných informací, používání značek. Myslím, že grafická úprava učebnice významnou měrou přispívá k motivaci a k pozitivnímu přístupu ze strany žáka. Je důležitým vodítkem pro orientaci v textu.

Některé analyzované učebnice vycházejí v ucelených řadách spolu s pracovními sešity. Ty slouží k dalšímu prohlubování probírané látky formou zajímavých úkolů – křížovky, doplňovačky, úkoly spojené s prací s mapou, apod. Analýzu pracovních sešitů věnuji převážně rozmanitosti úkolů, jejich náročnosti, rozsahu, zda podporují tvořivé myšlení žáků. Pracovní sešity hodnotím stejně jako učebnice nejprve jako celek, poté se zabývám africkým kontinentem.

V roce 2004 byl schválen dokument *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* (Kolektiv, 2007), který má být přelomovým bodem v pojetí výuky na základních školách. Od školního roku 2007/2008 začíná být aplikován v 1. a 6. ročnících. RVP vymezuje vše, co je společné a nezbytné v povinném základním vzdělávání žáků. Specifikuje úroveň *klíčových kompetencí*, jíž by měli žáci dosáhnout a ovládat na konci základního vzdělávání. *Klíčové kompetence* představují souhrn vědomostí, dovedností, schopností a postojů důležitých pro osobní rozvoj a uplatnění ve společnosti. Za klíčové jsou považovány kompetence k učení, k řešení problémů, komunikativní, sociální a personální, občanské, pracovní.

V základním členění RVP ZV je zeměpis (geografie) zařazen do vzdělávací oblasti „*Člověk a příroda*“ společně s fyzikou, chemií a přírodopisem. Téma mé diplomové práce lze zařadit do okruhu „*Regiony světa*“. Schválením Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání byl na školách ponechán úkol, sestavit si vlastní *Školní vzdělávací program*. Školy tak dostávají možnost vytvořit si vlastní vzdělávací program podle svých

představ, zkušeností učitelů, vychází z konkrétních vzdělávacích záměrů školy, zohledňuje potřeby žáků, reálné podmínky a možnosti školy.

3.2 Metodika tvorby vlastního návrhu učebního textu a pracovního sešitu

Pro vlastní práci – tvorbu vlastního učebního textu a pracovního sešitu mi velkou inspirací a předlohou byly rozbory učebnic a pracovních sešitů (viz kapitola 4). Inspiruji se učebnicemi nejen nového vydání, ale i učebnicemi staršími, které již nemají platnou doložku, které mě nějakým způsobem zaujaly. Při vlastní tvorbě jsem se snažil vyhnout chybám a nedostatkům, které se mi v učebnicích nelíbily.

Učební text, který vytvářím, není pro žáka jediným zdrojem informací. Velice důležitou součástí výuky je výklad učitele, který probíranou látku přednáší. Funkcí učitele není sdělování informací obsažených v učebnici, ale učebnici musí brát jako svoji učební pomůcku. Učitel by měl rozlišit jednodušší učivo, které si žáci osvojí sami, a učivo, které je nutné vysvětlit. Práce učitele spočívá v řízení výuky, poznávací činnosti žáků, volbě vhodných metod a forem při předkládání daného učiva. Učitel by měl žákovi ukázat, jak s učebním textem pracovat. Měl by mu vysvětlit, co je v textu obsaženo, co je zde učivem základním, co učivem rozšiřujícím. Mnozí žáci si myslí, že stačí pouze výklad učitele a to co jim učitel nadiktuje do sešitu. Tento způsob výuky je spíše ale pasivní formou výuky a takto získané poznatky často žák nedokáže propojit s již získanými znalostmi a dovednostmi. Proto učební text musí být provázán s pracovním sešitem tak, aby žáka zaujal a vedl ho k další práci.

Pro vytvoření učebního textu a pracovního sešitu neexistuje přesný návod. Je nutné posoudit přiměřenost učebnice vzhledem k žákům, pro které jsou určeny. Základem pro dobrý učební text a pracovní sešit je přehlednost. Text by měl být doplněn neverbálními vyjadřovacími prostředky jako je typ a barva písma, styl, podtržení, odrážky, číslování. Velký význam mají doprovodné materiály okolo textu. Mezi tyto materiály např. patří barevné obrázky, fotografie, grafy, tabulky. Každý text ať už učební nebo v pracovním sešitě musí být zpracovaný tak, aby se s ním dětem dobře pracovalo. Proto je důležité zvolit vhodný způsob motivace, jelikož ta je zprostředkovatelem zájmu.

Před tvorbou *učebního textu* jsem se zamyslel, jak by měl tématický okruh Východní Afrika vypadat. První kapitola by se měl věnovat základním údajů o regionu: poloha, povrch, reliéf. Ve druhé kapitole se budu zabývat vodstvem, třetí kapitola bude zaměřený na podnebí,

čtvrtá na rostlinstvo a živočišstvo, v páté kapitole se budu věnovat obyvatelstvu a osídlení. V šesté kapitole rozeberu zemědělství, nerostné bohatství a průmysl. V poslední sedmé kapitole se zaměřím na dopravu, cestovní ruch a současné problémy regionu. Kromě toho jsem se zamyslel nad rozvržením a rozdělením celého textu, obrázků, zajímavostmi a doplňujícím učivem. Vedle obsahu je vzhled učebnice velice důležitým faktorem ovlivňujícím žáka.

Úvod každé kapitoly je pojat motivačním textem z knih či internetu. Základní text je rozdělen do několika odstavců, pojmy, které by si měl žák zapamatovat nebo jsou pro něj nové, jsou tučně zvýrazněny. Zajímavosti a doplňující učivo je uvedeno v odstavcích *Víte, že...*. Předposlední odstavec je zvýrazněn vždy tučným písmem a obsahuje 3 – 5 opakovacích otázek. Otázky jsou zaměřené na probírané učivo, rozvíjí tvořivé myšlení žáků a vytváří tak souvislosti mezi pojmy. Poslední odstavec v každém okruhu je zvýrazněn modrou barvou, ohraničen tabulkou a nazván „Zapamatuj si!“. Tento odstavec obsahuje shrnutí celého okruhu, vše podstatné a základní, co by měl žák znát. Text je psaný jednoduchými, srozumitelnými větami. Odborných termínů je v textu uvedeno jen minimálně.

Učební text je doprovázen řadou fotografií, obrázků, tabulek. Ty doplňují a podtrhují obsah okruhu a někdy je jejich popis spojen s výkladem zajímavosti, která s obrázkem souvisí. Vizuální materiál má žákům pomoci si lépe představit například v čem lidé bydlí, co pěstují atd. Výběru obrázků a fotografií jsem věnoval velkou pozornost, a z velkého množství jsem vybral pouze ty, které nejlépe vystihovaly probíranou látku. Popisky u obrázků jsem volil stručné a nejvíce výstižné. Všechny obrázky a mapy jsou očíslovány pro snadnou orientaci žáků i učitele.

Učební text je rozdělen do kapitol, které jsou od sebe vzájemně odlišeny. Tématický okruh Východní Afrika je nejprve charakterizována z fyzicko-geografické stránky a poté ze stránky socio-geografické.

Pro žáky základních škol by nebylo přínosné popisovat jednotlivé státy. Přehled o jednotlivých státech žák získá při probírání jednotlivých složek. V závěru učiva doporučuji, aby byly vytvořeny skupiny po 4 – 5 žácích. Úkolem každé skupiny by bylo zpracovat informace o jedné východoafrické zemi s použitím informací z různých zdrojů (učebnice, internet, atlas). Neměly by být uváděny konkrétní hodnoty z tabulek, ale měly by umět stát porovnat s ostatními zeměmi buď v rámci Afriky, nebo s některou ze zemí světa. Na konci by se měly práce vyhodnotit v rámci celé třídy, aby žáci jednotlivých skupin mohly prezentovat svoje poznatky a výsledky práce. Do výuky by mohla být zahrnuta přednáška od nějakého cestovatele nebo by žáci mohli jet na exkurzi např. do zoologické nebo botanické zahrady,

kde na vlastní oči uvidí zvířata a rostliny, o kterých se učili ve třídě. Nezastupitelnou roli má učitel, který sleduje aktuality (tisk, zpravodajství), doplňuje učivo o audiovizuální pořady a práci s literaturou.

K učebnímu textu jsem nevytvořil předmluvu, úvod ani obsah, neboť se jedná jen o část potenciální učebnice.

K učebnímu textu jsem naopak vytvořil *pracovní sešit*. Hlavní funkcí pracovního sešitu je zopakování učební látky a její prohloubení. Pracovní sešit vznikl na vzájemné spolupráci a návaznosti s učebním textem. Obsahuje otázky a úkoly nejen na zopakování základních poznatků, které se žák v jednotlivých okruzích dozvěděl, ale je i ve větší míře zaměřen na přemýšlení žáka a na využití jeho vědomostí při srovnávání, vyvozování závěrů, řešení problémů, atd. Úkoly v pracovním sešitě jsou zpracovány tak, aby si žák hravou formou učební text zopakoval a zapamatoval. Pokud žák neví a nezná odpověď na danou otázku či úkol, informaci si dohledá buď sám nebo pomocí svých spolužáků či učitele. Žák při řešení otázek a úkolů může využívat učebnice, atlas a jinou dostupnou literaturu týkající se dané kapitoly. Úkoly a otázky mají mnohdy mezipředmětové vazby. Nejčastěji je navazováno na látku dějepisu, občanské výchovy, biologie.

Slovníček základních pojmů jsem zařadil pro lepší porozumění žáků novým termínům na závěr. Slovníček slouží k osvěžení pojmů, které se běžně používají, ale žák často nezná jejich přesný význam. Ve slovníčku se vyskytují pojmy, které se vyskytují v textu, nebo se k textu vztahují a tak by mohly být použity učitelem. Některé pojmy jsou zjednodušené a upravené tak, aby byly lépe pochopitelné pro žáka a odpovídaly jeho věku.

4. Didaktická analýza aktuálních zeměpisných učebnic

4.1 Voženílek, V., Demek, J. :Zeměpis 2. Zeměpis oceánů a světadílů (1), Prodos

Druhý díl tematické řady učebnic od nakladatelství *Prodos* je věnován Africe, Austrálii a Oceánii, Arktidě, Antarktidě a oceánům. Není zaměřen na pouhý polohopis, intenzivně se věnuje přírodním a společenským dějům, předkládá problémy národů z různých koutů světa a naznačuje cesty k odhalení jejich příčin a možnosti řešení.

Učebnice jsou vydávány ve dvou verzích, ve verzi učitelské (s komentářem pro učitele), která usnadňuje učitelům přípravu na hodinu, odkazuje na podstatná témata, která je vhodné probrat, zopakovat či vybězí k diskusi a ve verzi žakovské (bez komentáře). Součástí učebnice je i pracovní sešit, které spolu jsou výborným pomocníkem jak pro učitele, tak pro rodiče žáků. Na konci učebnice se nachází odkazy na doporučenou literaturu a internetové adresy, kde žáci najdou další informace.

Afrika se zde člení na „Severní“, „Střední“ (dále členěnou na „Sahel“ a „Rovníkovou“), „Východní“ a poslední „Jižní“.

Textová složka

Učebnice a pracovní sešit zachycují nejnovější změny, poznatky a statistické údaje. Učebnice nejen seznamuje s oceány, světadíly, kde který stát leží, která řeka protéká tím nebo oním městem, jak se nazývá nejvyšší vrchol pohoří, ale i s přírodními a společenskými ději, které probíhají v různých částech světa. Dobře je tu popsána rozmanitost přírody naší planety i prostředí, které na ní vytvořila lidská společnost.

Barevně odlišené glosy pro učitele obsahují metodické poznámky, náměty na zapojení regionálních prvků do výuky, odpovědi na kontrolní otázky, vysvětlivky, odkazy na mezipředmětové a meziročníkové vztahy, na odbornou literaturu, zajímavosti apod.

Učebnice má standardní strukturu - název kapitoly, krátký motivační text, oddíly: *Co už víme*, *Zapamatujte si a Otázky a úkoly*.... Obsahují velké množství fotomateriálů (např. doposud málo využívané družicové snímky), ilustrací a dalších grafických prvků.

Učebnice je rozdělena podle již zmiňovaných světadílů a oceánů, ty se dále člení na menší kapitoly, jako je *Světadíl Afrika*, *Severní Afrika*, *Střední Afrika*, *Východní Afrika*, *Jižní Afrika*,

Problémy současné Afriky, které jsou více popsány v podkapitolách *Povrch, Podnebí, Vodstvo, Obyvatelstvo, Náboženství, Život na venkově, Hrozba zvaná AIDS*.

Každá kapitola začíná motivačním textem, který je odlišen kurzívou a je velmi zajímavý. Jedná se vždy o krátký popis, čeho se kapitola týká, najdeme zde třeba článek, jak byl založen islám nebo co se děje na Sahaře, když přijde průtrž mračen. Dále obsahuje oddíl *Co už víme...*, kde si žáci zopakují své znalosti. Přečteme se zde věty jako: Nil je nejdelší africká řeka. Egypt s převážně arabským obyvatelstvem patří mezi islámské státy. savany se vyskytují v tropickém podnebí, ve kterém se střídají období sucha a období dešťů. Většina obyvatel severní Afriky vyznává islám.

Učebnice je rozdělena na základní a doplňující učivo, důležité pojmy jsou označeny tučným písmem. Text je přehledně členěný, jasný a dobře formulovaný a výstižný, je doprovázen grafickým aparátem a je zde uvedena výslovnost cizích jmen. Autoři vystihli vše důležité, ale někdy zabíhají až do zbytečných podrobností. Dále je text doprovázen přehlednými tabulkami, mapami a obrázky. Mapy obsahují vše potřebné, co je třeba pro jejich přečtení – legenda, název, měřítko. U každého obrázku se nachází popis toho, čeho se týká, děti aspoň pomocí nich mohou nahlédnout do jiných kultur a krajin, i na obrázcích jsou dobře zachyceny problémy těchto států.

Na konci kapitol se nachází oddíl *Zapamatujte si...*, kde autoři vystihli nejdůležitější poznatky z kapitoly. Hned pod tím se nachází *Otázky a úkoly...* Zdá se mi, že otázek je velmi málo, ale snaží se aktivovat žáky k samostatnému myšlení, ne jen na pouhou reprodukci faktů, např. otázka „*Jaké jsou příčiny chudoby obyvatel Afriky?*“

Více úkolů a práce s mapou se nachází v již zmiňovaném pracovním sešitě.

Netextová složka

Grafické složení učebnice je jednoduché, i když na první pohled se zdá být neuspořádané. Text se nachází na bílém podkladu a je zde často měněno písmo, úvodní motivační text je psán kurzívou. Základní učební text je psán obyčejným písmem, které je občas zvýrazněno tučně pokud jde o důležitý pojem, zeměpisný název nebo některá fakta. Okraje stránky mají žluté zbarvení a zde se většinou nachází výstižné fotografie s popisem, různé zajímavosti a mapy, které občas zasahují i do základního textu. Tyto popisy jsou psány kurzívou. Na každé stránce nahoře se nachází nadpis podkapitoly, kde se právě nacházíme.

Pro žáky jsou důležité zejména odstavce s modrým podbarvením psané kurzívou

s názvem „*Co už víme...*“ a „*Zapamatujte si...*“. Slouží k zopakování nebo naopak k zapamatování určitých důležitých faktů.

Otázky a úkoly k prověření do jaké míry žák pochopil novou látku uzavírají téměř každou podkapitolu. Od textu je odděluje tečkovaná čára s nadpisem „*Otázky a úkoly...*“. Nadpis má černý rámeček, ale samotné otázky nejsou nikterak graficky zvýrazněny.

4.1.1 Afrika

Učivo o Africe je rozděleno do šesti kapitol - *Světadíl Afrika, Severní Afrika, Střední Afrika, Východní Afrika, Jižní Afrika a Problémy současné Afriky*. Ty jsou dále členěny do podkapitol.

Kapitola *Světadíl Afrika* se zabývá polohou, rozlohou a členitostí pobřeží. Dále je zaměřena na povrch a nerostné bohatství, doplněné mapami, na kterých je popsán povrch a litosférické desky, ze kterých je Afrika složena. Věnuje se zde i podnebí, ke kterému jsou přidány tabulky s teplotami a srážkami. Tabulky se vztahují k tropickému vlhkému podnebí, tropickému podnebí, tropickému suchému podnebí a subtropickému podnebí, které jsou měřeny v šesti státech a to ve stanicích v Kisangani, Enugu, Ouagadougou, Zinderu, Asuánu, Alžíru. Na konci se dočítáme o vodstvu, rostlinstvu a živočišstvu. K tomu je přidáno pár fotografií z této oblasti, kde můžeme vidět rozsáhlou savanu nebo bohatou vegetaci v tropickém deštném lese.

Další stránky se zabývají kapitolami *Lidé v Africe* a *Život v Africe*. Zde se objevuje téma problémů Afriky, jako např. chudoba, nemoci, problematika ras a náboženství, problém růstu měst, velká nezaměstnanost, kriminalita, drogy a alkoholismus. Najdeme tu popis života zemědělců na venkově, který je velmi těžký a jejich práce jim často nezajistí dostatek základní obživy a v důsledku toho se stále více venkovanů stěhuje do měst, kde však většina z nich strádá. Jediným africkým státem s vyspělým průmyslem je Jihoafrická republika. Jako každá jiná kapitola je doplněna mnoha fotografiemi a nechybí ani tabulka s počty obyvatel, která se vztahuje k deseti největším městům Afriky. Zde je přehledně vidět, jak jsou tyto města zalidněna, např. v Lagosu se udává počet obyvatel na 12,3 mil a v Nairobi 2,5 mil. Tyto

údaje byly pořízeny v roce 1998 a myslím, že by data mohla být aktualizována.

Subregion *Severní Afrika* se zaměřuje na Arabskou Afriku, přírodu, státy, náboženství, obchod, téma Egypta a poušť a život na Sahaře. Jsou zde vybrány výstižné obrázky.

Kapitola o *Střední Africe* je věnovaná především problematice sucha v 70. letech. Dále pojednává o životě v této oblasti. Jsou tu spíše popsány zajímavosti (př. Suchý rok 1973) než základní údaje. Nachází se zde článek o tropickém deštném lese, problémech těžby dřeva a o nekontrolovatelném růstu měst.

Učivo *Východní Afrika* poukazuje na sopky, jezera a savany a ochranu přírody. Zde určitě žáky zaujme článek „*Z deníku cestovatele*“: *Výstup na nejvyšší horu Afriky*, ke kterému je přiřazeno spousta obrázků z jednotlivých oblastí, na kterých je především vidět příroda, kterou se prochází při výstupu. Na závěr kapitoly se učební text věnuje problémům východní Afriky: chudoba, uprchlické tábory a rozrůstající se města.

Jižní Afrika především popisuje Jihoafrickou republiku, její zemědělství a průmysl. Řekl bych, že je tu méně učiva o obyvatelstvu, jeho problémech a o samotné přírodě této oblasti.

Poslední kapitola pojednává o *problémech současné Afriky*, a to především o chudobě, zvyšování počtu obyvatel, nízké úrovni vzdělání, nedostatečné zdravotnické péči, nesnášenlivosti obyvatel a ekologických problémech. Tato kapitola je velmi zdařilá a i poznatky v odstavci *Zapamatujte si...* jsou opravdu jen ty nejdůležitější.

Jak jsem se již zmínil za každou kapitolou se nachází *Otázky a úkoly*, které jsou problémově zaměřené a pro žáky přínosné. Žáky nutí přemýšlet a také je to donutí k použití atlasu (např. *Najděte na mapě velká východoafrická jezera. Do kterých moří a oceánů z nich odtéká voda?*).

Východní Afrika

Východní Afrika je popsána na 3 stránkách, zahrnuje 9 států a to: Eritrea, Džibutsko, Etiopie, Somálsko, Keňa, Uganda, Rwanda, Burundi a Tanzanie. Je tu především popsána příroda, její ochrana a problémy východní Afriky, což se mi zdá nedostačující, jelikož autoři jistě nemohli vystihnout veškeré zajímavosti a důležitá fakta.

Část východní Afrika se ve svém úvodu zaobírá kapitolkou *Sopky, jezera a savany*. Na

začátku, v motivačním úvodu, se žáci seznamují se zajímavým kmenem Masaji - kočovní pastevcí. Dozvídáme se o jejich způsobu života a osídlování.

Doplňující text *Z deníku cestovatele* je velmi zajímavý a myslím, že zaujme nejen žáky. Je tu dobře popsaná cesta na horu Kilimandžáro. Cestovatel zde popisuje jakou krajinou prochází (plantáže banánovníků a kávovníků, savanou, vlhkým horským lesem, horskými lukami, pustinou), v jaké nadmořské výšce se nachází a změnu teploty různých oblastí. Vše je doplněno celou stranou vhodně zvolených obrázků z těchto míst.

Na další stránce se nachází článek o přírodě a její ochraně, nejvíce pozornosti je věnováno protáhlé zúženině - středoafričké příkopové propadlině a východoafričké příkopové propadlině s hlubokými jezery. Není zapomenuto na nejvyšší horu Kilimandžáro a ukázkou její výškové stupňovitosti. Učebnice zde vyzdvihuje důležitost národních parků. (Cituji: *Ochrana živé i neživé přírody je nezbytná pro zachování její rozmanitosti a krásy. Každoročně se o tom přesvědčují miliony turistů z celého světa.*) Kromě přírodních poměrů a ochrany přírody se zaměřuje tato část na problémy východní Afriky, a to vysoce se rozrůstající města, občanské války a narůstající počet uprchlíků a nutnost zahraniční pomoci.

Opět zde po krajích učebnice nechybí fotografie s popisem, na kterých poznáváme Keňské děvče nebo mladou etiopskou ženu, a oddíl *Co už víme...*, kde nacházíme nejdůležitější poznatky z předešlých kapitol jako např. *Východní Afrika se vyznačuje členitým povrchem. Rozkládá se na somálské litosférické desce.*, dále oddíl *Zapamatujte si...*, kde jsou vybrány poznatky, týkající se právě probrané látky, (např. *Ve východní Africe převládají savany s řadou národních parků. Po savanách kočují pastevecké kmény se svým dobytkem.*, oddíl *Otázky a úkoly...*), kde jsou žáci nuceni použít mapu pro správné zodpovězení, (př. *Jaké krajiny převládají ve východní Africe? Popište je*).

Grafická úprava a estetika učebnice jsou na vysoké úrovni. Text je trochu náročnější, ale líbí se mi zde zajímavé poznatky, které ostatní učebnice nenabízejí. Autoři se věnují více vymezeným subregionům než celému kontinentu, a tím žáci získávají ucelenější pohled na jednotlivé oblasti. Použití učebnice bych doporučil především k výuce na nižším stupni gymnázií.

4.1.2 Voženílek, V.: Zeměpis 2. Zeměpis oceánů a světadílů (1), pracovní sešit, Prodos

Pro další opakování a oddych se použije pracovní sešit, (který též dál prověří znalosti žáků). V sešitě se postupně opakují témata tak, jak jsou řazená v učebnici. Sešit je zaměřený především na zábavné praktické opakování znalostí o světadílech, na práci s mapou, s populárně naučným textem atd. Úlohy rozvíjejí u žáků schopnost aplikovat geografické poznatky. Součástí je i modrý odstavec *Z deníku cestovatele...*, kde se opět nacházejí zajímavé úryvky z různých odborných knih nebo poznatky jiných autorů.

Sešit obsahuje spousty zajímavých křížovek a doplňovaček, které děti určitě zaujmou. (př. *Roztřídte plodiny, které se pěstují v Africe především na vývoz a které jako obživa místních obyvatel?*). Žáci tu nacházejí i zábavné doplňování slov do vět a poznávání zvířat, třídění pojmů do skupin, spojování slov, poznávání ostrovů podle obrysů...

V pracovním sešitě se východní Africe věnuje pouze jedna stránka a to pouze dva úkoly - doplňovačka, kde žáci mají poznat typická zvířata pro africkou savanu a doplnit mapu východní Afriky, kde mohou pro řešení použít atlas nebo učebnici.

4.2 Krausová M., Kraus P.: Zeměpis pro 6.- 7. ročník ZŠ a nižší ročníky víceletých gymnázií. Světadíly, Alter

Nakladatelství ALTER též vydalo novou řadu učebnic. Celá řada má jednotnou koncepci i grafickou úpravu. Jedná se o moderní pracovní učebnice nového typu, jež vede žáky k aktivní činnosti s učebnicí a vyhledávání odpovědí. Tituly získaly ocenění Zlatá stuha 1998. Byl vydán i Metodický návod k Zeměpisu 6, který kromě metodických pokynů obsahuje i řešení zajímavých úkolů z učebnice, další, zábavné hry, úkoly a informace pro rodiče žáků o internetovém připojení a službách.

Tato pracovní učebnice je určena pro samostatnou práci žáků, které je vhodně motivuje. Informační náročnost a objemnost je přiměřena ke znalostem žáků. Myslím, že usnadňuje použití i pro neaprobovaného učitele. Obsahuje bohatý a barevný grafický aparát, který je blízký dětským encyklopediím, se kterými žáci již pracovali nebo je na práci s těmito encyklopediemi připraví. Nevýhoda této učebnice spočívá v nediferencovaném učivu na základní a doplňující, výběr důležitého učiva pro výuku v hodinách je zde ponecháno na samotném učiteli.

Cílem výuky není pouhé mechanické osvojování si vědomostí, ale spíše klade důraz na rozvíjení dovedností, práci s informacemi, rozvíjení schopnosti učit se a vyjadřovat své názory. Tato učebnice je úzce spojena s prací s mapou. Učebnice nás odkazuje pouze na jedno vydání školního atlasu, a to na školní atlas světa schválený pro ZŠ schvalovací doložkou MŠMT ČR pod čj. 27 472/92 - 21, což vidím jako nedostatek.

Učebnice předpokládá pro každou vyučovací hodinu asi 15 minutovou samostatnou práci a 5 až 10 min. na ústní shrnutí látky a na zpětnou vazbu. Žáky to vede k samostatnému vyjadřování a k souhrnnému pohledu, k práci s poznámkami, konceptem, k dovednosti polemizovat s názory ostatních a hájení svých stanovisek.

I tato učebnice nás na svém konci odkazuje na adresy na internetu, což vede opět žáka k samostatnému studiu.

Součástí této učebnice je slepá mapa, kterou žáci mohou využít při práci v hodinách. Na samotné mapě se nachází i pár úkolů, např. *Označená pohoří vymalujte ve schématu barevně. Podle mapy vyznačte africké nížiny. Odhadněte polohu a zakreslete rovník, oba obratníky a nultý poledník.*

Textová složka

V této učebnici se nachází učivo o Africe, Asii, Americe, Austrálii, Oceánii a Antarktidě. Každý kontinent je rozdělen do 5 - 7 kapitol. Každé kapitole by se měla věnovat jedna vyučovací hodina. Učebnice je spíše zaměřena na celý kontinent, takže tu chybí více informací o jednotlivých subregionech. Jednomu kontinentu se věnuje přibližně 20 - 25 stránek.

Každá kapitola začíná motivačním textem, který je napsán modrou kurzívou. Tyto články jsou vybrány z různých tématických knih. Článek se vždy vztahuje k probíranému učivu, což žáky zaujme hned na začátku, jelikož tento úryvek je psán jako deník cestovatele. Ke kapitole je vždy přiřazeno několik fotografií, které vystihují oblast, o které se právě pojednává. Samozřejmě zde nechybí ani jejich popis.

Na to navazuje učební text, ve kterém často chybí slova. Ta mají žáci doplnit, mají tu návod, kde tuto informaci najdou. Myslím, že tento styl učení má své pro i proti. Žáci se naučí rychleji a samostatněji pracovat s mapou a orientovat se v ní, ale ne všichni žáci jsou tak aktivní a mají takové logické myšlení, které je potřeba pro práci s textem. Předpokládám, že ne všichni žáci si dokážou s těmito úkoly poradit. Proto bych tuto učebnici více upřednostňoval na víceletých gymnáziích. Úkoly jsou zadávány v těchto formátech: *Pracujte podle mapy (atlas, str. 36- obecně zeměpisná mapa Afriky), Porovnejte na mapě (atlas, str. 4, 5 - fyzická mapa Země), popřípadě na glóbusu, doplňte podle přehledu č. 1 (na 2. straně obálky)*. A jak jsem již zmínil, odkazuje nás učebnice pouze na jeden atlas, což není moc dobré, jelikož žáci často mívají i jiná vydání.

Dále většina kapitol obsahuje oddíl *Praktická cvičení*, kde se nachází velmi zajímavé úkoly, cituji: „*Zjistěte, zda by z vás byli dobří námořníci. Dokážete hbitě ukázat na mapě následující průlivy, průplavy a zálivy? Zopakujte si a doplňte jejich názvy. Vyhledejte na mapě a zapište správným číslem názvy mysů.*” Tato cvičení se mi zdají velmi hravá a myslím, že žáky zaujmou. Většinou jsou i bodově hodnocena, což žáky přiměje i k soutěžení a dosahování lepších výsledků.

Nesmím zapomenout na část *Proved'te shrnutí*, které se vypracovává na konci hodiny. V tomto shrnutí žáci mají za úkol, sepsat vše, co se v hodině dozvěděli nového a co je zaujalo. Téma úkolu často zní: „*Podle svých poznámek, přehledů a schémat shrňte ústně u nástěnné mapy vše, co byste si chtěli o povrchu Severní Ameriky zapamatovat. Povězte, kam byste se chtěli podívat a proč.*” Tento oddíl určitě přivítají všichni učitelé, jelikož si každý z nich může

zjistit, jak žáci v jeho hodinách pracují.

Důležitou součástí učebnice jsou i tzv. *Zajímavosti*. Tyto články nejsou obsaženy v žádné kapitole. Upozorňují nás jen na některé části, jako např. (*Východoafrická příkopová propadlina*.)

Důležité a nové pojmy jsou opět zvýrazněny tučně, i když dle mého názoru se jich tam moc nenachází, což vidím jako nedostatek, žáci v tomto ročníku ještě sami nezvládnou vyhodnotit podstatné od nepodstatného

Na konci probrané látky o kontinentu se vždy nachází *Test*. Dá se říct, že se skládá z celého shrnutí učiva, př. *Vyberte si z následující nabídky jednu z afrických zemí a heslovitě ji popište, podobně jako když píšete zápis do sešitu. Pracujte podle osnovy, přehledů a příslušných map.*

Určitě se musím zmínit o vysvětlivkách, které jsou použity na mapě v již zmiňovaném atlase. Tyto vysvětlivky se týkají živočišné, rostlinné výroby a těžby a výskytu nerostných surovin.

Autoři do učebnice zařadili tabulky, kde se nachází na vnitřní straně obálky tabulka s rozlohou a počtem obyvatel jednotlivých světadílů a na konci učebnice shledáváme přehled velkoměst, úředních jazyků a etnických skupin jednotlivých států.

Na zadní straně obálky se nachází i orientační plán uspořádání učiva, což jistě přivítají nejen začínající učitelé.

V průběhu celého sešitu jsou žáci motivováni k vyhledávání informací a neshledávám tedy za nedostatek to, že není k učebnici vydán pracovní sešit.

Netextová složka

Každé učivo o kontinentu začíná větším nadpisem *Afrika, Asie, Severní Amerika...*, které je napsáno na oranžovém podkladu. Kapitoly jsou odděleny žlutým rámečkem s jednotlivými názvy, (např. *Poloha, rozloha, Hospodářství, Vodstvo, Obyvatelstvo, sídla...*)

Krátký motivační text obsahuje cca 5 řádků psaných modrou kurzívou. Text učiva je psán základním typem písma na bílém podkladu a musí se často doplňovat. Důležité a nové pojmy a informace k zapamatování jsou vytištěny tučně.

Praktická cvičení jsou zadaná v zelených nebo modrých ohraničených rámečcích. Na ně většinou navazují s růžovým podkladem oddíly *Proveďte shrnutí*. Různé *Zajímavosti* autoři

oddělili světle oranžovým článkem. V modrofialovém okně jsou přidány *Testy*.

Text považuji velmi přehledný a systematicky barevně oddělený. Kdyby stejnou formou byly řešeny nebo vylepšeny stávající učebnice pro základní školy, jistě by to přispělo k lepšímu pochopení příčin jevů, uvádění věcí do souvislostí, kritickému myšlení i diskusi. Takto sestavené učebnice by mohly zaujmout i ty žáky, které zeměpis zatím neoslovoval.

Fotografie jsou také významnou složkou učebnice, kde tvoří nedílnou součást a výstižně jsou vloženy do textu. Na nich jsou zachyceny: např. Asuánská přehrada, Chrám Ramesse II., zavlažovací kanál v deltě Nilu, řeka Nil, Viktoriiny vodopády, žena z kmene Samburu, poušť Namib.

4.2.1 Afrika

Učivo o Africe je shrnuto na 20 stránek a je rozděleno do sedmi kapitol - *Poloha, rozloha, Povrch, Vodstvo, Podnebí, Přírodní krajiny, Obyvatelstvo, sídla, Hospodářství*. K tomu je přidán článek o *Madagaskaru*, (nechybí ani *Test I*).

V první kapitole se žáci dozvídají o poloze, rozloze a členitosti pobřeží Afriky. Již v této kapitole žáci spíše musejí informace nalézat a doplňovat do cvičení. Cituji: „*Vymezte pomocí mysů polohu Afriky (určete i přibližnou zeměpisnou polohu) - Nejsevernějším africkým mysem je.... nejvýchodnějším africkým mysem je....*”

Další kapitola je zpracovaná obdobným způsobem. Zde se ale více dozvídáme o povrchu. Opět pomocí zajímavých úkolů a bystrosti žáků docházíme k novým poznatkům a údajům. Jedna celá stránka je věnována sekci *Zajímavosti - Východoafrická příkopová propadlina*. Tato stránka je doplněna mnoha fotografiemi.

I třetí kapitola o *Vodstvu* je, dle mého názoru, dobře zpracovaná. Jsou tu vypsány všechny řeky nacházející se v Africe, o nichž se více dozvídáme v textu, samozřejmě nechybí i jednodušší doplňování, např. *Niger pramení v oblasti ....* Druhá část textu se zaměřuje na jezera a práci s mapou.

Podnebí je shrnuto na jedné stránce, ale autoři vystihli vše důležité: Zeměpisná šířka, Pasáty, Nadmořská výška, Působení oceánských proudů, opět žáci sami aktivně pracují s mapou a vyhledávají odpovědi, *př. Na území Afriky nezasahují tyto podnebné pásy.....a.....* . Více učiva může doplnit učitel podle svých poznámek na konci

hodiny v části *Proved'te shrnutí* a nastínit žákům, další důležité informace, které považuje k podnebí Afriky za důležité.

Následující kapitola se zabývá *Tropickým deštným lesem, Savanou, Pouští a Suchými subtropy*. Toto učivo se zdá být velmi stručné a zařadil bych více poznatků. Jedna stránka je zase věnována pouze obrázkům.

V dalším oddílu je nastíněn život v Africe a problémy obyvatelstva, týkající se rychlého růstu počtu obyvatelstva ve městech, kojenecké úmrtnosti, nedostatečné zdravotní péče, ozbrojených konfliktů a častých hladomorů. Je tu popis a rozdíl rasového obyvatelstva - afričtí černoši a národy bílé rasy. K získání více informací zde zase slouží cvičení, které žáci vyplňují podle mapy. Nalézáme tu i pár fotografií obyvatel různých ras.

Poslední kapitola *Hospodářství* je rozdělena na subregiony: „Severní Afrika“, „Tropická Afrika“ a „Jižní Afrika“ - *Severní Afrika*, kde se autoři zaměřili především na zemědělské využití krajiny, těžbu surovin, dopravu a spoje a turistický ruch. Další poznámky o hospodářství si mají žáci připravit doma jako úkol a zkusit si v příští hodině roli učitele. V *Tropické Africe a jižní Africe* je pouhá zmínka o turistickém ruchu. Tuto část bych určitě více rozvedl, např. bych se více zaměřil na Národní parky, savany a přírodní krajinu.

Samotná část o východní Africe se zde nenachází, a je tak součástí tropické Afriky, takže záleží na samotném učiteli, jak se k členění kontinentu postaví.

Na úplném konci učiva o Africe je krátký článek o ostrovu *Madagaskar*. Stručně je tu nastíněna poloha, povrch, podnebí, obyvatelstvo, příroda a zemědělství, které shledávám za dostačující, vhodné je i doplnění obrázky, zbytečný ale považuji popisek rostliny na obrázku v latině vzhledem k věku žáků.

Na závěr je tu přidán již zmiňovaný *TEST I*, kde si žáci mají vybrat jednu z afrických zemí a heslovitě ji popsat podle stanovené osnovy (př. Rozloha, počet obyvatel, řeky, jezera...). Test považuji za přínosný i z hlediska opětovné samostatné práce žáku s atlasem.

Učebnice je velmi odlišná od ostatních. Žáci musí být aktivní po celou dobu vyučovací hodiny a i na učitelé je kladen větší nárok. Doporučil bych ji především žákům víceletých gymnázií, na základních školách by žákům mohla činit potíže, jelikož obsahuje obtížnější úkoly a výklad učiva si žáci většinou mají hledat sami. Je určitě důležité umět pracovat s informacemi a umět je najít, ale některá důležitá fakta by učebnice mohla obsahovat

4.3 Brychtová,Š., Brinke J., Herink J.: Planeta Země, Fortuna

Učebnice Planeta Země patří do řady učebnic od nakladatelství FORTUNA. Tato učebnice je určena žákům 6. a 7. tříd.

Na první pohled učebnice zaujme svým velkým písmem a mnoha kreslenými ilustracemi. Tyto kresby bývají většinou popsané. Dle mého názoru by bylo lepší zařadit spíše fotografie. Myslím, že by žáka zaujaly a více by mu nastínily oblast, které se právě věnují. Nevhodně působí obrázky znázorňující zvěř (*Kreslená liška polární, treska, mrož*) a další, které jsou spíše vtipně zpracované, než aby měly vzdělávací charakter. I u pohledu na *Johannesburg* by určitě foto bylo výstižnější, zajímavější a hodnotnější, než kreslený obrázek. Ostatní vybrané fotografie jsou více než vydařené.

Součástí této učebnice je i pracovní sešit, na který učebnice odkazuje.

Textová složka

Učebnice je rozdělena do tří témat: *Úvod do zeměpisu, Obecný fyzický zeměpis a Zeměpis světadílů a oceánů*. Učebnice je ukončena *Závěrem*, kde je popsána ochrana přírody, ale také její ničení na celé Zemi.

Klíčové informace jsou v textu vyznačeny tučně. Na konci každé kapitoly se nachází *Shrnutí* s nejdůležitějšími poznatky z kapitoly. Pod tímto *Shrnutím* se nachází oddíl *Úkoly*. Tyto úkoly obsahují cca tři otázky, týkající se probrané kapitoly. Myslím, že autoři se zde ptají výstižně a jen na základní učivo. Na konci každé kapitoly je *Opakování*. To obsahuje doplňovačku, křížovku a ptá se žáků na informace, které by si z kapitoly měli osvojit. Nachází se zde i článek *A ještě něco navíc*, kde autoři popsali pár zajímavých poznatků, jako např. *Co jsou to skleníkové plyny, vznik Grand Canyonu nebo zmínka o Velikonočním ostrovu*. Motivující text ve většině kapitol chybí, jen některé jsou představeny krátkým článkem z geografických knih a někdy motivaci napsali sami autoři. Úryvky převážně z cestopisných knih považuji za velmi vydařené.

Zmíněný tematický okruh *Zeměpis světadílů a oceánů* rozebírá *Afriku, Austrálii, Antarktidu, Indický a Tichý oceán*. Věnují se zde především poloze, rozloze, členitosti pobřeží a povrchu, rostlinstvu, živočišstvu, přírodním zdrojům, objevení Austrálie a Afriky,

obyvatelstvu a hospodářství. Sled těchto kapitol je u obou kontinentů v prakticky totožné podobě, pouze s různým rozsahem učební látky.

Netextová složka

Grafické provedení je jednoduché a přehledné. Jednotlivá témata jsou nadepsána velkým modrým písmem. Kapitoly jsou vyznačeny menším nadpisem v modrém řádku. Jen málokde se nachází pod kapitolami motivační text v kurzívě, jež předchází jednotlivým podkapitolám, které jsou odděleny rámečkem od základního textu. Základní učivo je psáno obyčejným typem písma a členěno do dvou odstavců, do nichž vstupují obrázky a fotografie. Na konci každé podkapitoly se nachází *Shrnutí* a *Úkoly*, též vyznačen modrým řádkem. Opakování, nacházející se na konci jednotlivých kapitol, je vyznačeno ve žlutém rámečku. V tomto oddíle Opakování nalézáme část *A ještě něco navíc*, které je opět psáno kurzívou.

Klíčové pojmy jsou pro lepší orientaci tučně zvýrazněny. Kreslené ilustrace jsou pestré a vtipné, ale obsahově nikterak přínosné. Fotografie jsou více hodnotnější a jsou doplněny stručným popisem. Většinou zabírají polovinu stránky.

4.3.1 Afrika

Africký světadíl je probrán ve 12 podkapitolách učebnice. Motivační článek na úvod kapitoly o Africe je napsán samotnými autory. Hned na to jsou žákům představeny všechny světadíly a oceány, které jsou popsány v tabulce s jejich rozlohou. Nechybí tu ani poměrné znázornění velikosti oceánů a světadílů, kde si žáci snadno porovnají jednotlivé kontinenty.

V první podkapitole je rozebírána *Poloha, rozloha a členitost pobřeží Afriky*. Motivační článek zde chybí. Vidíme tu schématické znázornění afrického kontinentu, ale této mapy postrádám měřítko. Za nejdůležitější poznatky jsou vybrány: Somálský poloostrov a Guinejský záliv, jako největší v Africe.

Následující dvě stránky nám pomáhají poznat *Povrch Afriky*. Úvodní článek je převzat od

E. Václava z knihy *Ve stínu Kilimandžára* a poukazuje na nejvyšší vrchol této oblasti. Nechybí zde ani fotografie této hory. Pod tímto fotem se ještě nachází ilustrace krajinného řezu východní Afrikou. Otázky v těchto podkapitolách odkazují na práci s mapou (*Na mapě Afriky vyhledejte pohoří Atlas, Etiopskou vysočinu a Dračí hory. Zjistěte nadmořské výšky vrcholů. Vyhledejte Čadskou pánev. Jaký přírodní útvar vyplňuje nejnižší místo pánve Čadu?*)

O *Podnebí Afriky* a o *Vodstvu* se dozvídáme v dalším učivu. Jsou zde popsány pouze srážky a podnebí v jednotlivých teplotních pásech, které zasahují do Afriky. Vodstvo se zaměřuje především na nejdelší řeku Nil, jezero Ukerewe a Viktoriiny vodopády, které jsou vyobrazeny na fotografii. Úkoly z této části nás odkazují na pracovní sešit a na práci s atlasem („*cituji: „Vydejte se jako cestovatelé k pramenům nejdelší africké řeky, samozřejmě jenom na mapě. S pomocí atlasu určete, kterými podnebnými oblastmi tato řeka protéká.*“)

Tropickým lesům, savanám, pouštím, přírodním rezervacím a jejich obyvatelstvu se věnuje podkapitola *Africké rostlinstvo a živočišstvo*. Ve *Shrnutí* jsou vyjmenována někteří zástupci těchto oblastí. Na konci je znázorněna mapa přírodních krajín Afriky. Na otázky typu: *Víte, co je to safari? Jaká znáte africká zvířata?*, by měl dokázat odpovědět každý žák.

Učivo o *Přírodních zdrojích Afriky* je příliš stručné. Autoři sem zařadili pouze mapu s vyznačenými místy výskytu nerostných surovin.

Velmi jsem uvítal dvojstránku *Objevování a kolonizace Afriky*, ve které se seznamujeme a českými badateli Dr. Emilem Holubem a Antonínem Steckerem. Cesty E. Holuba jsou vyznačeny i na mapě, která se nachází těsně pod textem. Je tu upozornění i na významného cestovatele Davida Livingstona a na události, které předcházely Roku Afriky 1960.

O *Obyvatelstvu* pojednává další podkapitola, již shledávám za nedostačující. Každopádně bych zařadil více informací o životě a kultuře kmenů, žijících v Africe. Velmi vydařené jsou fotografie obyvatel, nacházející se na druhé stránce, např.: *Masajská dívka z Keni nebo Samburu - bojovník u řeky*.

Rozdělení na jednotlivé subregiony nalzáme v oddílu nazvaném *Oblasti Afriky*. Jako pomůcka slouží i rozdělení oblastí na mapě. Tyto oblasti Afriky jsou popsány velmi stručně a žákům je tu předloženo málo informací. V každé oblasti se dozvídáme poznatky o poloze, obyvatelstvu, hospodářství, státech a městech.

K *Severní arabské Africe* autoři přiřadili státy Maroko, Alžírsko, Tunisko, Libyi a Egypt, u kterých vyznačili i jejich hlavní města. *Jižní Afrika* je především zaměřena na Jihoafrickou republiku a její významný hospodářský růst. Ostatní učivo o obyvatelstvu a hospodářství považuji za nedostačující. Uvítal bych i větší zmínku o ostrovu Madagaskar.

Poloha *Tropické Afriky* je vymezena obratníky Raka a Kozoroha. Jsou zde pouze

zmíněny vegetační pásy a více se o této krajině nedovíme. O původním obyvatelstvu - Pygmejích se dozvídáme v krátkém odstavci. Stručný popis hospodářství je zaměřen na těžbu dřeva, nerostných surovin a na pěstování tropického ovoce, kávovníku, kakaovníku, podzemnice olejné a cukrové třtiny. Následující krátký odstavec se věnuje pásu Sahel. U státu a měst jsou pouze zmíněny Senegal s hlavním městem Dakar a nejlidnatější africký stát Nigérie s hlavním městem Lagos.

Ke každému subregionu je přidána jedna fotografie nebo obrázek, kde žáci mohou vidět rozdíly jednotlivých oblastí (*hrobka Mahdího, chýše Masajů*) Podkapitola *Opakování* využívá práci s mapou, cituji: "*Ukažte na mapě africká velkoměsta. S pomocí mapy vymezte oblast tropické Afriky. Uveďte příklady významných států a ukažte je na mapě.*" Tato kapitola je ukončena úryvkem od J. Zemana z knihy *Africký kaleidoskop*.

Učebnice, dle mého názoru, má mnoho nedostatků. Chybí zde zábavné úkoly, které by žáky zaujaly. Samotné učivo je obsahově chudé a nedostačující. Učebnice předpokládá spolupráci s pracovním sešitem, chybí zde tedy otázky na opakování a odkazy na internetové adresy.

4.3.2 Brychtová, Š.: Zeměpis. Pracovní sešit k učebnici Planeta Země pro 6. a 7. ročník základní školy

Učebnice Planeta Země průběžně odkazuje čísla konkrétních úkolů na tento pracovní sešit, který je v černobílém provedení. Autorka nás svým motivačním textem zve na cestu plnou dobrodružství a tajemných záhad, kterou žáci objevují splněním 65 úkolů. Tuto cestu po jednotlivých kontinentech žáci zakreslují do mapy, která se nachází na konci sešitu. Úkoly jsou velmi různorodé a jsou doprovázeny ilustracemi. Nacházíme v nich praktické opakování znalostí a procvičování dovedností s mapami. Sešit obsahuje různé doplňovačky, rébusy, vystřihovánky, sestavování tabulek, doplňování slov do textu a spousty dalších zábavných úkolů (cituji: "*Ve chvíli, kdy jsme míjeli centrum města, hodiny odbíjely sedm. Děti právě*

vstávaly do školy. Zasedly do lavic hodinu poté také děti v České republice? Napište odpověď. Kolik hodin bylo tedy ve stejnou dobu u nás doma? Čas zakreslete do číselníku bez ručiček."),
Velmi mě zaujal úkol, kdy děti mají vystříhnout symboly zvířat a nalepit je do správných oblastí zeměkoule.

4.3.3 Afrika

V cestě přes Afriku projdeme 12 úkoly. Jednotlivé úkoly na sebe často navazují. Především se zde nacházejí úkoly zaměřené na fyzicko-geografické znalosti. Cituji: *"Letěli jsme nad horou, která se jmenuje /viz rébus/ _____. Dosahuje nadmořské výšky _____ m. Domorodí obyvatelé ji často nazývají Vrch boha chladu nebo také Zářivý vrch. Proč si hora získala takové jméno?"*. Rozmanitost úkolů se ale nevztahuje na opakování znalostí nerostných surovin, měst, obyvatelstva a zemědělství.

kladem je zařazení opakování starší látky. Cituji: *„Udržováním směru jsme nemohli minout jednu významnou rovnoběžku, která na 23,5° s.š. a 33° v.d. protíná největší africkou řeku. Bylo právě 21. června. Doplňte: název té řeky _____, název té rovnoběžky _____, název toho dne _____ . V pojmech, které jste jicstě správně doplnili, se vyskytuje jedna samohláska v krátké i dlouhé podobě. Doplňte ji v dlouhé podobě nad sedmičku, čtrnáctku ..."* (do závěrečné tabulky)

4.4 Demek, J., Mališ, I.: Zeměpis pro 6. a 7. ročník základní školy, Zeměpis světadílů, SPN

Učebnice zeměpisu Pedagogického nakladatelství byla schválena Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy již v roce 1998. Spolu s dalšími 5 učebnicemi určenými pro ostatní ročníky základní školy tvoří ucelenou řadu, ke kterým nakladatelství vydává pracovní sešity.

Učebnice je rozdělena na devět částí: *Úvod, Afrika, Austrálie a Oceánie, Amerika, Asie, Evropa, Závěrečné opakování, Tabulky - přehled států, Slovník*. Oddíl věnovaný Africe zahrnuje šest kapitol na deseti stránkách.

Každá kapitola tvoří výklad dotovaný jednou vyučovací hodinou. Je tedy krátká stručná a vystihující nejdůležitější informace.

Textová složka

Přímo s učebnicí nás seznamuje *Úvod*. Žáci se zde dovídají, o čem se budou učit. Nachází se zde vysvětlení, proč jsou u některých států v učebnici uvedeny dva názvy, a to oficiální název platný na území daného státu a vžitý český název.

Každé téma uvádí velký červený nadpis, např. „*Afrika*“. Kapitoly je celkem 7. Motivace na začátku kapitol chybí. Na úvod každé kapitoly jsou přiděleny otázky a úkoly k zopakování starší látky, procvičení nebo práce s mapou. Cituji: „*Podle mapy řekněte, jaké podnebí vládne v jižní Africe. Která moře omývají státy severní Afriky?*“

Na hledání v mapě navazuje základní učivo, které doprovází obrázky, jejichž popisy jsou též významným zdrojem informací. Obrázky a popis k nim je nutné si pečlivě prohlédnout a přečíst, jelikož na obsah popisu i obrázku samotného se může dotazovat otázka, která má rozvíjet aktivní činnost dětí ve vyučování zeměpisu.

Výklad základního učiva je prokládán otázkami, na něž děti píšou odpovědi do sešitu a jsou tedy významnou součástí výkladu, jelikož informace zodpovězené na otázky se již v základním textu nevyskytují. Dle mého názoru lze odpovědi na otázky řadit spíše mezi rozšiřující učivo. To je jinak v textu odlišeno kurzívou.

Na konci kapitoly se nachází oddíl *Zapamatujte si*, kde autoři vystihují nedůležitější poznatky právě probraného učiva. V úplném závěru se nachází *Cvičení*, které je odlišeno kurzívou a ohraničeno fialovým rámečkem. Nachází se zde cca 5 otázek, které nejčastěji odkazují na práci s mapou.

Po probrání celého světadílu následuje *Opakování*. V Africe je věnováno 11 otázek. Myslím, že je to dost nedostačující, jelikož se nezopakují všechny důležité vědomosti o kontinentu. Hodně otázek zde také odkazuje na práci s mapou.

Závěrečné opakování na konci učebnice je velmi stručné. Obsahuje pouze dvacet otázek s výběrem správné odpovědi. K Africe se zde věnují tři otázky: „*Největším africkým ostrovem je: Sahara, Kalahari, Namib jsou názvy afrických; Hospodářsky nejrozvinutějším státem Afriky je:*“ Posledními úkoly jsou tři křížovky, přesmyčky a skrývačky, z jejichž tajenek se na konci sestaví věta: Nejvyšší horou Evropy je Mont Blanc. Je tu i mapa, kde mají žáci dle očíslovaných lokalit doplnit zeměpisné názvy.

Velký klad učebnice jsou tabulky, kde jsou uvedeny státy jednotlivých světadílů s

jejich rozlohami, počtem obyvatel z roku 1997 a hlavními městy, data by bylo vhodné aktualizovat. Dále je tu tabulka se světovými nej... a tabulka evropských měn. Poté následuje *Slovník*, kde si žáci najdou různá hesla: Bantuové, Berbeři, a další.

Netextová složka

Učivo Afriky je rozděleno do 7 témat. Na každé straně je v záhlaví modrý rámeček s konkrétním kontinentem, do kterého kapitola náleží, pro lepší orientaci v učebnici. Kapitola má nadpis umístěn do rámečku s barevnou výplní, pro každou kapitolu je přiřazena jiná barva. Text je členěn na 2 sloupce o stejné šířce. V nich není již text výrazněji oddělen na samostatné odstavce. Na úvod jsou po nadpisu zařazeny otázky a úkoly výrazně od textu odděleny červenými čarami, psány tučně modrou barvou. Modrou barvu mají také popisky obrázků, stejně jako navazující otázky na ně, pouze jsou odlišeny kurzívou. Základní text je psán základním typem písma, důležité pojmy a informace k zapamatování jsou zvýrazněny tučně. Občas je do textu vložena otázka nebo úkol k získání charakteristik na základě vlastního bádání. Tato je od základního učiva oddělena a doplněna značkou – růžový puntík. Písmo otázky je odlišeno tučnou kurzívou. Shrnutí k zapamatování nejdůležitějších sdělení z probraného učiva jsou obsažena v odstavci tištěného tučným typem písma a zvlášť odděleného od základního učiva. Tvoří samostatný odstavec na konci výkladu a první slova jsou stejná pro všechny kapitoly „Zapamatujte si“. Otázky a úkoly k procvičování výkladu kapitoly jsou zařazena na úplný konec celé kapitoly. Psány jsou tučnou kurzívou a spolu s červeným rámečkem jsou na stránce nepřehlédnutelné. Fotografie jsou také významnou složkou učebnice, tvoří nedílnou součást, jsou v textu vloženy obvykle do jednoho sloupce. Jediné mapy, které se zde nachází je *Rozdělení Afriky do oblastí* a *Možnosti zemědělství v Africe*, což považují jako nedostatečné.

4.4.1 Afrika

První kapitola věnovaná Africe se zabývá její polohou. Tu si ale žáci musí zjistit sami, dle zadaných úkolů. Dále je tu probráno podnebí, období kolonizace a zemědělství. K tomu je přiřazena již zmiňovaná mapa. Ostatní údaje se zde nenachází. Postrádám tady poznatky o povrchu, vodstvu, nerostných surovinách a obyvatelstvu, i když některé tyto pojmy se nachází

až u jednotlivých subregionů.

Druhá kapitola je zaměřena především na Egypt, autoři opomíjejí důležité poznatky o dalších státech a Západní Saharu. Chybí tu i zmínka o nerostných surovinách. Z hlediska průmyslu a cestovního ruchu je zmiňována pouze jejich důležitost. Podle ilustrovaných obrázků mají za úkol žáci popsat, jaké plodiny se pěstují v oázách. Vidíme zde palmy datlové, olivovníky, sorgo, rýže, proso, pšenice, ječmen. Doplnující výklad je zaměřen na bytovou krizi v Káhiře a historii osídlování severu kontinentu.

Kapitola o subregionu „*Sahara*“ nám udává informace o poloze, povrchu, podnebí a obyvatelstvu největší pouště světa. Nacházíme zde opětovné dělení oáz. Žáky určitě zaujme, že prach ze Sahary se občas dostane až k nám a že by tam lidé měli vypít denně 7 - 15 l vody. Je tu i malá zmínka o Sahelu, toto učivo ale shledávám za nedostačující. Nenachází se zde totiž bližší informace o této oblasti. Doplnující text tu vysvětluje jen význam názvu Sahelu. Prvním vloženým obrázkem je *Skalní poušť na sahaře*, ke kterému je přiřazena otázka: „*Proč na obrázku není žádné rostlinstvo?*“

Následující kapitola je věnována střední Africe. Úvodní otázky směřují k opakování staršího učiva: „*Jaké rysy má podnebí savan a tropického deštného lesa?*“ Vidíme zde obrázek se zebrami, na kterém ale nejsou skoro poznat. Lepší je tu schéma týkající se galeriového lesa. Podrobně je tu popsáno zemědělství se všemi jeho problémy: rychlé vyčerpání půdy, stálý nárůst počtu obyvatel, v případě neúrody nemohou zemědělci plodiny uschovávat nebo dopravit na trh. Státy regionu tu jsou jen vypsány, ale větší podrobnosti se tu nenachází. Autoři tu mohli i zařadit problémy obyvatelstva, jako např. nemoci, negramotnost, střední délka života, vysoký počet dětí a jejich práce. Všechny otázky na závěr kapitoly se týkají pouze zemědělství.

V kapitole *Jižní Afrika* je velká nesrovnalost. Autoři sem zařazují i Madagaskar, ale při vyjmenování států jižní Afriky už na něho opomenuli. Další podrobnosti o ostrovu zde nejsou uvedeny. Krátký text se věnuje povrchu, historii subregionu a Jihoafrické republice. Velmi se mi zde ale líbí fotografie s příslušníky kmene Zulu. Není tu ani doplnující text. V této kapitole se žáci skoro nic nedozvědí, co by následně nebylo ve shrnutí.

Poslední kapitola o východní Africe je též velmi krátká. Na začátku jsou dány úkoly, které odkazují na práci s mapou: „*Najděte na mapě nejvyšší horu Afriky. Jak se jmenuje, v kterých státech leží a jakou má nadmořskou výšku nejvyšší bod? Jak toto pohoří vzniklo? Najděte na mapě Viktoriino jezero (Ukerewe). Která velká řeka z něho vytéká?*“ Kapitola je zaměřena především na povrch a podnebí. K povrchu se vztahuje i obrázek, na kterém je znázorněn *Profil Velkou africkou příkopovou propadlinou a jezerem Tanganika*. Autoři

nezapomněli na světoznámé národní parky Virunga a Serengeti. Na posledním obrázku si můžeme prohlédnout obyvatelstvo Afriky v etiopské městě Harar. V odstavci *Zapamatujte si* uvádí autoři nové informace (kmenové války v letech 1995 a 1996 ve Rwandě). Na konci této kapitoly se nachází opakování celého kontinentu, které je shrnuto pouze do jedenácti otázek.

Učebnice obsahuje dost nepřesností, nesrovnalostí a chybí v ní některé základní poznatky. Chybí zde i již zmiňované motivační texty. Zařadil bych více fotografií, které by vystihovaly tyto oblasti, především fotografie z přírody. Učitel tuto učebnici musí velmi doplňovat svým výkladem a pak ji tedy shledávám dobrou pomůckou při výuce zeměpisu na základní škole. Pro nižší ročníky víceletých gymnázií bych ji nedoporučoval.

4.4.2 Demek, J., Mališ, I.: Zeměpis pro 6. a 7. ročník základní školy, Zeměpis světadílů, pracovní sešit, SPN

Pracovní sešit od SPN je tématicky řazen stejně jako učebnice, jednotlivé kapitoly mají jen jiný název. Je stejného formátu a podobného vnějšího vzhledu jako učebnice. Na jednotlivé úkoly nejsou v učebnici odkazy. Africe se věnuje osm stránek. Na konci jsou zařazeny křížovky a osmisměrky.

V sešitě se nachází různé úkoly a zadání: doplňování vět, formulování celých odpovědí, vyhledávání pojmů ve větách, práce s mapami a schémata. Mapám nechybí měřítko a jsou obohaceny legendou, kterou někdy žáci dotváří v rámci úkolu. Počet úkolů k jednotlivým kapitolám je přiměřený, ale někdy se zde nachází i menší množství v podobě dvou nebo tří otázek. Obrázky jsou zařazeny jen výjimečně.

Afrika

Světadíl Afrika je rozdělena na šest kapitol. První kapitola s názvem *Světadíl Afrika* se člení na tři oddíly. První se věnuje geografické poloze. Žáci zde pracují s obrázkem, kde doplňují do vět zeměpisnou polohu Afriky. Hledají tu nové poznatky, které v učebnici nebyly zařazeny: „Zjisti, který známý průplav odděluje Afriku od světadílu Asie.“ Náročnější úkol je i výpočet, kolik % souše zabírá Afrika, pomoci jim má tabulka na str. 4. Druhý oddíl je zaměřen na georeliéf, podnebí, vodstvo a geografickým šířkovým pásmům kontinentů. Většina úkolů se vztahuje na práci s vloženými mapami, např.: „S pomocí atlasu světa a obrázku 3 doplň do tabulky názvy hlavních řek a jezer.“ Posledním oddílem je *Lidé v Africe*, kde žáci mají především vypsát všechny názvy států v Africe. Řekl bych, že na obyvatelstvo se otázky moc nezaměřují. Velmi dobrý úkol, je ten, kdy si mají žáci navzájem dávat otázky, jako např.: *Které město mám na mysli? Leží na soutoku Bílého a Modrého Nilu, hlavní město Súdánu.* Tento úkol se dá použít i po celou dobu výuky a myslím, že žáky toto menší soutěžení může zaujmout.

V kapitole *Severní Afrika* mají žáci opět vypsát všechny státy patřící do tohoto subregionu., pracovat s klimadiagramem a popsat obrázek říční oázy. Opět jako v učebnici tu nejsou zmíněny nerostné suroviny.

Kapitola *Sahara* opakuje starší látku: „*Jaký typ podnebí vládne v této krajině? Jaké typy pouští znáš?*“ K zodpovězení otázek žákům pomáhá obrázek. V dalším úkolu mají žáci vypsát státy na území pouště a vybarvit jejich území v mapě. Třetí úkol je opět sestavit klimadiagram.

V následující kapitole *Střední Afrika* nás především zaujme graf, ve kterém je dobře znázorněn pokles úrody kukuřice, kasavy a podzemnice olejné ve třech letech, v důsledku jejich pěstování na jednom místě. Ke grafu je napsáno i stručné povídání o stěhovavém zemědělství. V dalším úkolu mají žáci zakroužkovat, která vysvětlení o poklesu úrody jsou správná. Jediná otázka vztahující se k obyvatelstvu je ta, kde mají žáci zatrhnout správnou odpověď, k jaké rase náleží převážná část obyvatelstva. Pro uvolnění je tu zábavný úkol, ve kterém mají žáci vyhledat ve větách ukrytá africká zvířata. Cituji: „*Vladan Ti lopatu afrických domorodců jistě rád ukáže.* V této větě nacházíme slovo antilopa.

V předposlední kapitole o *Jižní Africe* žáci opět zpracovávají klimadiagram ve stanici Kapského města, doplňují zde i názvy měst, jezer a dotvářejí legendu. Další úkoly jsou typu doplňování samohlásek do slov a hledání slov ve větách.

Opakování východní Afriky je velmi stručné a nedostatečné. Jediné dva úkoly se vztahují ke Kilimandžáru. Úkolem je zjistit její zeměpisnou šířku a zeměpisnou délku, na kterých polokoulích Kilimandžáro leží. Jsou to úkoly na opakování starší látky a novější látka se zde neobjevuje.

V příloze se k Africe vztahuje krátká křížovka a osmisměrka. Po vyluštění žáci doplní větu: Jamy jsou sladké brambory.

Úkoly v pracovním sešitě procvičují izolované vědomosti, ale málo se zaměřují na přemýšlení a uvažování žáků. Základní a nové učivo je opomíjeno a není tedy v sešitě opakováno. Sešit je málo motivující a chybí zde i zajímavé obrázky a odkazy na webové stránky. Více bych uvítal zábavné hry, které žáky určitě více zaujmou. Tento sešit bych opět s učebnicí nedoporučoval pro výuku žáků víceletých gymnázií.

4.5 Holeček, M., Janský, B., Tlach, S.: Zeměpis světa 1, Česká geografická společnost

Zeměpis světa 1 je jedním z přírůstků řady učebnic pro základní školy a nižší ročníky víceletých gymnázií od nakladatelství České geografické společnosti ke kterým vychází pro učitele a další zájemce o předmět příručka, která je velmi pěkně zpracována, kopíruje jednotlivé kapitoly učebnice a slouží jako jejich „průvodce“, radí co je vhodné probrat, odkazuje na již probrané učivo.

Obsahem knihy je výklad učiva s tématy: *Země - Domov lidstva, Světový oceán, Polární oblasti, Afrika, Austrálie a Oceánie, Opakování a Tabulky*. Každé téma je dále členěno na kapitoly. Učebnice neobsahuje slovníček pojmů, což shledávám jako nedostatek.

Textová složka

Na začátku učebnice se nachází úvod popisující schéma kapitol, který je zároveň návodem, jak pracovat s učebnicí a atlasem. Žáci jsou vyzýváni k přemýšlení, porozumění textu a diskutování. Každá kapitola je obsažena na dvojstraně učebnice. Každému tématickému okruhu je přiřazena značka, kterou jsou označeny všechny strany daného tématu, Africe je přiřazen obrázek lva.

Každou kapitolu uvádí motivační texty, jde většinou o citáty nebo komentáře ze zeměpisné orientované publikace, které mají upoutat pozornost žáků a motivovat je k další práci nebo i k četbě knih, ze kterých citace pochází. Motivující článek není součástí vlastního učebního textu a je od něj odlišen kurzívou.

Základní text obsahuje všechny významné geografické informace a pojmy. Důležité pojmy, fakta a informace, které by si měl žák zapamatovat jsou v textu zvýrazněny.

Doplňující a rozšiřující učivo zachycuje zajímavá fakta a rozšiřují informace uvedené v učivu základním. Popis obrázků též významně přispívá k obsahu doplňujícího učiva.

V každé kapitole se nachází zajímavost odlišená žlutým podtiskem, která doplňuje učivo. Často se zde dočítáme údaje z jiných vyučovacích předmětů, především dějepisu a přírodopisu, jejichž záměrem je upoutat a zaujmout žáky a též navést je k individuálnímu vyhledávání informací následujících za každým shrnutím. Svým obsahem jsou pro žáky atraktivní a nějakým způsobem se vážou k probíranému učivu.

V rámci kapitoly je stručné shrnutí *Zopakujme si!*, kde jsou dány otázky k zamyšlení a připomenutí již probraného učiva. *Otázky a úkoly* naopak slouží k procvičení nové látky. Odkazují žáky na práci s atlasem, mapami a tabulkami v učebnici: „*Podle mapy Afriky a jejího měřítka vypočítejte přibližnou přímou vzdálenost mezi nejsevernějším a nejjihnějším bodem Afriky.*” Jsou konstruovány tak, aby hravým způsobem si žáci nové poznatky zapamatovali. Nejde tedy pouze o otázky, kde se od žáků očekává přímá konstrukce odpovědí, často omezena na pouhou reprodukci učebního textu, ale jsou zde různé doplňovačky, testové otázky s možnostmi výběru odpovědí i návrhy k obkreslení obrysu mapy do sešitu s následným zakreslením různých jevů: „*V osmisměrce můžete najít dvanáct afrických zvířat. Ze zbývajících písmen sestavte jméno afrického státu, kde jsou národní parky.*”

Na konci tématu Afriky se nachází opakování. Je tu zařazeno osmnáct otázek, které odkazují na práci s mapou a tabulkami, ale i zajímavé a výstižné otázky: „*Které plodiny se v*

Africe pěstují? Které z nich se dovážejí i k nám? Co způsobuje nerovnoměrnost v osídlení Afriky?"

Na úplném závěru učebnice je *Opakování*, týkající se celého probraného učiva. Je tu 46 otázek. Většina z nich vyžaduje pouhou reprodukci poznatků. Mnohé odkazují na atlas, ale nepožadují práci s jinými materiály: „*Které africké státy se blíží hospodářské úrovni Australského svazu? Které velké státy se rozkládají v severní, střední a jižní Africe? Porovnejte lidnatost těchto států s Austrálií.*“ Druhá část opakování se vztahuje ke čtyřem obrázkům (tropický deštný les, savana, poušť a ledová pustina) doplněných otázkami: „*Které geografické šířkové pásma je zobrazeno na snímku v pravo? Co víte o podnebí v Africe? Čím se zabývají lidé, kteří tam žijí?*“ Kvalita úkolů, otázek a křížovek mohou nahrazovat i pracovní sešit.

Všechny fotografie mají pro učivo motivační hodnotu ale též rozšiřují vědomosti žáků. Jsou smysluplné a vždy podtrhují výklad učiva. Snahou je o celkové utvoření představy o probírané látce. Jsou v textu rozmístěny různě, ale vždy svým obsahem odpovídají textu, u kterého jsou umístěny.

Na úplném konci učebnice se nachází *Tabulky*. V nich lze najít rozlohu světadílů, oceánů, moří a zálivů, údaje o Antarktidě a Africe (rozloha, délka pobřeží, rozloha a počet obyvatel jednotlivých států, rozlohu ostrovů, nejvyšší hory, nejdelší řeky, největší jezera a další nej) Jako nedostatek vidím, že tu není tabulka s hlavními městy států a jejich úřední jazyk.

Netextová složka

Africký kontinent je svým rozsahem zpracován do 10 kapitol. Každá kapitola, která představuje ucelené téma je prezentována na dvojstraně učebnice.

Grafické rozvržení každé strany je jednotné pro celou učebnici. Nejvýraznější je velký nadpis v záhlaví levé strany učebnice. Pro rychlou orientaci v učebnici slouží barevný roh (levý) strany. Každá kapitola má svoji barvu. V tomto barevném rohu je navíc černobíle vyobrazen obrys zvířete typického pro oblast, které se kapitola věnuje, v případě Afriky je to lev.

Text je členěn do 3 stejně širokých sloupců, ty už však nejsou výrazněji odděleny do odstavců. Jako první po nadpisu následuje motivační text, který je od základního učiva odlišen kurzívou a zřetelně oddělen čarou. Základní učivo je psáno základním typem písma.

Důležité pojmy, fakta a informace, které by si měl žák zapamatovat jsou zvýrazněny tučně. Doplnující a rozšiřující učivo následuje za základním textem a je zakomponováno v šedě podbarveném poli zhuštěného textu.

Zajímavosti následují za každým shrnutím. Jsou psány menším typem písma podloženého žlutým podbarvením.

V pravém dolním rohu dvojstrany vždy najdeme odstavec s nadpisem „*Zopakujme si!*“ a na něj navazuje další, který uvádí nadpis „*Otázky a úkoly*“.

Text doprovází mnoho barevných fotografií a obrázků. Jejich popis rozšiřuje informace základního učiva, je psáno kurzívou malým typem písma.

Mapa celého kontinentu Afriky je použita jako pomůcka ve výuce o podnebí a klimatu Afriky, tedy celkem dvě mapy, postrádám u nich měřítko a název mapy.

4.5.1. Afrika

Světadíl Afrika je rozdělen do deseti kapitol. *Pohled na mapu světadílu*, tímto nadpisem je pojmenována první dvoustrana, která se zabývá fyzickým zeměpisem afrického světadílu a seznamuje žáky s polohou na Zemi, členitostí pobřeží a rozlohou kontinentu. V doplňkovém odstavci se žáci dočtou o teorii pohybu kontinentu a ostrovech ležících u pobřeží Afriky. Zajímavou nacházím mapu, která vyznačuje vzdálenost břehů Afriky od jiných světadílů. Velmi dobře je znázorněno i srovnání rozlohy Afriky s plochou Antarktidy a Austrálie. V zajímavosti autoři popsali původ vzniku názvu Afrika. V zopakování jsou dány základní otázky předešlých vyučovacích hodin, myslím, že jsou velmi dobře vybrané, jelikož po žácích chtějí pouze důležité poznatky. Pro odlehčení látky je zařazena křížovka s tajenkou největšího afrického ostrova - Madagaskar. Na fotografiích si můžeme prohlédnout severní pobřeží

Afriky a Kanárské ostrovy.

Druhá kapitola *Od nížin k věčnému sněhu* nás vítá motivačním článkem pojednávajícím o Kilimandžáru. Text je velmi dostačující, popisuje veškeré rozmístění nížin, náhorních plošin a pohoří. Je doprovázena blokdiagramem východoafrické příkopové propadliny, o které se více dočítáme v doplňkové části učiva. Uspořádání rostlinstva ve výškových stupních na hoře Kilimandžára si prohlédneme na obrázku, ke kterému se vztahuje text o výskytu sněhu na rovníku. Na fotografiích se tyčí druhý nejvyšší vrchol Afriky - Mt.Keňa a Dračí hory. Většina zadaných úkolů směřuje na práci s mapou.

Třetí kapitola popisuje klima a hydrologické poměry Afriky. Motivační článek je od A. Vágnera: Afrika - Ráj a peklo zvířat, kde nás seznamuje se savanou před příchodem období dešťů. Jako základní učivo jsou tu dány podnebné pásy v Africe, řeky Kongo a Nil a jezero Ukerewe (Viktoriino). Doplňkový text se věnuje vlivu nadmořské výšky na podnebí, na bezodtokové oblasti, řeky Niger a Zambezi a jezera Tanganika a Čad. Myslím, že toto učivo by mohlo být zařazeno do základního textu. A jako doplňující učivo se autoři mohli zmínit o využití řek, o dopravě a rybolovu. Zajímavé jsou určitě grafy se srovnáním teplot a srážek tří afrických měst (Káhira, Lagos, Kapské Město) a mapky srovnávající rozdíly v rozložení teplot na africkém světadíle v lednu a v červenci. Zajímavost se tentokrát týká Sahary a jejích teplot přes den a přes noc.

Následující kapitola je věnována pouštím a pralesům. Motivační článek nás přímo seznamuje s tropickým deštným lesem a následně ostatním geografickým šířkovým pásmům. Doplňkové učivo se týká vlivu člověka na krajinu. Další informace o Sahaře se dočteme opět v zajímavosti. Mapa geografických šířkových pásem v Africe se mi velmi líbí, na první pohled je na ní vidět, jaká pásma jsou nejvíc zastoupena a jaké nikoliv. Fotografie jsou výstižné, na jedné je vyfocena poušť a na druhé deštný les, s popisem tří základních výškových pater tropického deštného lesa.

Království divočiny, tak je nazvaná kapitola o živočišstvu Afriky. Dočteme se zde o fauně jednotlivých geografických šířkových pásem. Autoři tu ale zapomněli na nejtýpější zvíře Afriky, velblouda. Na důležitost ochrany přírody na africkém kontinentu se zaměřuje doplňkový text. Zajímavost je věnována migraci ptáků a k tomu se vztahuje i mapa, kterou si můžeme prohlédnout na první stránce. Na druhé mapce jsou vyznačeny veškeré národní parky a rezervace. Velmi se mi tu líbí *Otázky a úkoly*. Nacházíme zde osmisměrku, ale taky výběr správného tvrzení, např. *Okapi je: druh geparda; zvíře podobné žirafě; pták podobný supu.*

Dary přírody, tak je nazvaná kapitola o nerostném bohatství kontinentu. Zmiňuje také málo využívané zdroje vodní energie a nebezpečně se ztenčující zásoby dřeva. Hezky je vyobrazen obrázek diamantového dolu a schéma dolu na zlato. Autoři nezapomněli ani na Měděný pás, o kterém se více dovídáme v doplňujícím učivu. Dobře jsou kladeny i otázky, jako: *Kde se těží uranová, železná a měděná ruda? Na kterých afrických řekách byly postaveny velké přehradly s elektrárnami? Ve kterých státech pracují tepelné elektrárny?*

Sedmá kapitola - *Lidé v Africe* popisuje rasové složení, rozmístění a počet obyvatel kontinentu. Na mapě vidíme průměrnou hustotu zalidnění jednotlivých afrických států a jsou tu i vyznačena města s více než jedním milionem obyvatel. Fotografie zachycují kmeny Afriky - Pygmeje a berberský kočovníky. Jako přínosný úkol se mi jeví sestavení grafu růstu počtu obyvatel Afriky a Evropy podle zadaných údajů.

O státech severní Afriky (Egypt, Libye, Tunisko, Alžírsko, Maroko), jejich společných znacích se věnuje kapitola *Nejblíže k Evropě*. Základní text je orientován především na Egypt a Alžírsko. O ostatních státech se dovídáme jen velmi málo, ale myslím, že autoři se snažili vybrat nejzákladnější poznatky.

Subregion střední Afriky je vymezen v kapitole *Černá Afrika*. Motivační článek popisuje vstup do tropického lesa, který pochází od L. Kyndrové: Rytmus černé Afriky. V základním textu je prvně vymezena oblast střední Afriky a vysvětlen název kapitoly, který je odvozen od obyvatelstva černé rasy. Dále se text věnuje průmyslu a zemědělství, ale chybí zde obrázky hlavních plodin a popis stěhovavého zemědělství. Na konec se autoři zmiňují o Nigérii, demokratické republice Kongo a Keni. V doplňujícím textu a zajímavosti je pozornost dána Sahelu, Mali, Etiopii, Somálsku a tropickým nemocem. Součástí kapitoly je mapa znázorňující státy střední Afriky. Chybí zde ale měřítko mapy a název. Ke kapitole jsou zařazeny i obrázky savany a fotografie pocházející z vesnického prostředí. Otázky a úkoly jsou orientovány na práci s mapou a tabulkami: „*V tabulkách vyhledejte tři státy s největší rozlohou a tři s největším počtem obyvatel v tropické střední Africe.*”

Poslední kapitolou o Africe je *Nejjihnější Afrika*, která je zakončena souhrnným opakováním. Téměř celá kapitola popisuje největší stát jižní Afriky, a to Jihoafrickou republiku. Je tu zmíněno i vyspělé zemědělství a nerostné bohatství. Stručně jsou nastíněny nepokoje a problémy mezi černochoy a bělochoy. Mezi další zmíněné státy patří Angola, Mosambik, Namibie a Madagaskar. Zajímavost popisuje Krugerův národní park. Krásný pohled na Kapské město nám přibližuje fotografie, která zakončuje celou kapitolu o Africe.

4.5.2 Kühnlová, H.: Zeměpis světa Kontinenty - Pracovní sešit, Česká geografická společnost

Tento pracovní sešit vydala ČGS k učebnici *Zeměpis světa 1* a zahrnuje tematiku regionálního zeměpisu Afriky, Austrálie a Antarktidy, Ameriky a Asie.

Sešit přináší u četných témat doplňující, rozšiřující a vysvětlující informace, které vyučující mohou využít při osvojování příslušného učiva. Sešit má pomoci při učení a má nejen poučit, ale také pobavit. Sešit neobsahuje jenom zábavné úkoly, ale i mnoho otázek a úloh, ke kterým je nutno použít atlas. Žáci jsou nuceni vyhledávat informace a procvičovat praktické dovednosti. Do sešitu žáci mohou kreslit, vystřihovat a lepit různé obrázky. Mimo úkolů, na které žáci mají odpovídat, zde nacházíme spoustu křížovek, osmisměrek a dotváření map.

Již v *Předmluvě* nás autorka seznamuje s vysvětlivky, které v tomto pracovním sešitě použila. Velmi vítám úkoly, určené pro dvojici nebo skupinu. Žáci si mohou radit, rozdělovat si úkoly a obhajovat své názory. Další úkoly jsou zaměřené na práci s internetem. V tomto případě jsou často uvedeny internetové adresy, kde najdou žáci patřičné informace. Cituji: „Na internetové adrese <http://atlas.netway.cz> vyhledej státy ležící v té části Afriky, kterou jste si ve skupině vybrali. Do sešitu vypiš hlavní informace o těchto zemích.“ Tyto úlohu mohou žáci vypracovávat jako domácí úkol. Značka *Nápověda* dává žákům informaci, co jim k vyřešení úkolu pomůže, např.: „*Mapa časových pásem v atlasu světa.*“

Sešit je psán černým písmem na bílém podkladu. Je doplněno mapami, fotografiemi a obrázky. K fotografiím patří stručný popis. Obrázky se tématicky vztahují k úkolu. Mapám chybí měřítko.

Je zde obsaženo učivo, týkající se pěti kontinentů: Afriky, Ameriky, Asie, Austrálie a Antarktidy. Afrika je obsažena na 12 stránkách.

4.5.3 Afrika

První úkol týkající se Afriky se skládá z rozstříhání čtverců s kousky map afrického kontinentu a správného nalepení do rámečku na vnitřní stranu obálky.

Další úkoly jsou rozděleny do 8 menších kapitol, např.: *Světadíl hor, plošin a pánví, Nerostné bohatství v Africe, Africká města, Kolik lidí žije v Africe?...*

První kapitola je věnovaná práci ve skupině, žáci si mají udělat pomocí balicího papíru mapu povrchu Afriky a zakreslit do ní zadané pojmy. Nachází se zde i osmisměrka, kde žáci mají najít názvy všech světadílů a oceánů.

V kapitole *O nerostném bohatství* je umístěna mapa, na které mají žáci vyznačit nejdůležitější naleziště těchto surovin. Pro splnění tohoto úkolu mohou použít internet, atlas nebo encyklopedii. Na konci jsou otázky, kde mají žáci odpovědět, co se z jednotlivých surovin vyrábí.

Úkoly o podnebí jsou obsaženy na třech stránkách. Na první stránce se má doplnit mapa a tabulka, dle zadaných úkolů. Líbí se mi úkol, kde žáci mají podle grafu určit změnu teplot vzduchu v Lagosu a v Praze a vysvětlit hlavní příčinu tohoto rozdílu nebo zjistit pomocí grafu s průměrnými srážkami, v kterých místech během roku prší a kolik vody spadlo. Pro oddych je zde zábavná křížovka s tajenkou.

S kapitolou *Voda znamená život* si žáci zopakují znalosti o největších řekách a jezerech. Zajímavé otázky na zamyšlení jsou zařazeny v odstavci *Otázky pro volný čas*. Cituji: „*V Africe není všude dostatek vody jako u nás. Pověz, k čemu potřebuješ vodu od rána do večera. Kolik jí asi doma spotřebujete? Máte stále dostatek vody nebo musíte vodou šetřit?*”

Další stránka je věnována způsobu života afrického obyvatelstva, živočišstvu a zemědělství. Jsou zde otázky jako: „*Čím se živí lidé v oázách a čím v krajinách tropických lesů? Která zvířata žijí ve volné přírodě a která zvířata člověk chová?*”

Největší města a jejich obyvatelstvo procvičují následující kapitoly. Na zobrazenou mapu mají žáci nakreslit největší africká města, porovnat jejich rozmístění a najít dopravní síť mezi těmito městy. Další úkol se vztahuje ke grafu, kde je znázorněno, kolik obyvatel žilo v Africe v roce 1950 a žáci mají dle údajů v tabulce vypočítat počet obyvatel v následujících letech. Je zde vložena spousta zajímavých fotografií, k některým z nich se vztahuje i úloha. Cituji: „*Prohlédni si obě fotografie znázorňující černošku a Arabku. Popiš jejich vzhled!*” Na konec autorka zařadila i těžší úkol týkající se hustoty zalidnění.

V poslední kapitole *Africké státy* je zařazen úkol pro práci ve skupině. Žáci mají opět na balící papír nakreslit mapu a do ní zapsat největší státy, města, pouště, hory, řeky moře, zálivy a další místa. Na zopakování mohou ke každému státu říci nejdůležitější poznatky, kde stát leží, hlavní město, podnebí a popsat krajinu. Pro zájemce je zde připraven úkol, kde žák má zjistit, jak vypadají vlajky velkých afrických zemí. Jako poslední úlohy jsou zařazeny dvě křížovky, do kterých mají doplnit názvy států, které jsou napsány vedle s přeházenými slabikami.

4.6 Shrnutí didaktické analýzy učebnic zeměpisu

V této kapitole popisují společné rysy a hlavní odlišnosti analyzovaných učebnic a pracovních sešitů.

Učebnice zeměpisu pro základní školy a víceletá gymnázia se vydávají v ucelených řadách, což zaručuje jednotnou terminologii, logickou posloupnost učiva a neopomenutí žádných témat.

Všechny učebnice působí velmi příjemně a esteticky. Obsahují velké množství obrázků a fotografií, i když někdy jejich výběr není vhodný nebo by se některé ilustrace daly spíše nahradit vystižnější fotografií. V některých učebnicích shledávám jako nedostatek, že u nich není ani popis. Naopak v učebnici od *SPN* se mi velmi líbily i otázky, které byly k fotografiím přidány. Zbytečné je ale zařazování velkých kreslených obrázků v učebnici *Fortuna*, kde bych spíš přivítal více zajímavostí a her, které by žáky zaujaly.

Textová část bývá v učebnicích nejčastěji rozdělena do dvou sloupců, to se mi zdá přehledné a uspořádané. Učebnice od nakladatelství *Prodos* má na první pohled velmi zhuštěný text, který je proložen obrázky a různými úkoly. Doplnující text je odlišen barevným písmem, ohraničen, vystíněn nebo je oddělen jiným typem písma.

Text bývá rozdělen na základní a doplňující, v některých učebnicích se objevují i zajímavosti (*Alter, ČGS*). Toto členění nemá učebnice od nakladatelství *Fortuna*. Nejdůležitější poznatky jsou ve všech učebnicích zvýrazněny tučně. V některých učebnicích autoři zvýrazňují více poznatků, v některých méně a vybírají se i méně důležité informace.

Některé učebnice kladou velké nároky na žáky (nakladatelství *Prodos* a *Alter*), jiné naopak požadují jen základní údaje a poznatky (*Fortuna*). Tento rozdíl je vidět již na první pohled, vzhledem učebnice, otázkami, ale i samotný text působí svým velkým písmem až moc dětinsky. Učebnici *Fortuna* bych určitě nedoporučoval pro nižší ročníky víceletých gymnázií.

Regionální pohled se v učebnicích též moc nenachází, autoři většinou popisují celý kontinent, z hlediska jednotlivých fyzickogeografických a socioekonomických složek. S regionálním pohledem jsme se setkali pouze v učebnici od nakladatelství *Prodos*.

Většina učebnic má na začátku jednotlivých kapitol motivační úryvky, pocházející z různých zeměpisných knih a článků. Za motivující se mohou brát i fotografie, různé úkoly, zajímavosti na zamyšlení. Méně často učebnice motivují v průběhu kapitol.

Učebnice většinou podávají ucelené poznatky a žáci nejsou vedeni k samostatnému

vzdělávání a vyhledávání nových poznatků a informací. Takto orientovaná je pouze jedna učebnice a to od nakladatelství *Alter*, v ní nacházíme taky odkazy na webové stránky, což je v dnešní době též důležité. Jiné odkazy na odbornou literaturu, geografické časopisy učebnice postrádají. Občas se objevují i nesoulady textu a map v učebnici. Právě Učebnice *Alter* nás odkazuje pouze na jeden atlas světa a to vidím jako nedostatek. Žáci mají kolikrát jiné atlasy. Jiné mapy nacházející se přímo v textu bývají dobře zpracovány, ale většinou chybí měřítko. Na práci s atlasem jsou učebnice dobře vedeny, žáci získávají dovednost číst mapu, jsou aktivní, snadněji udrží pozornost a lépe si informace zapamatují.

Tabulky obsahují skoro všechny učebnice, ale některé jsou až příliš strohé a uvítal bych více informací. Každé učebnici by se dalo něco vytknout, co v nich chybí, např. *Fortuna* na tabulky úplně zapomněla. Grafy a tabulky můžeme najít i během probírané látky v textu. V učebnici *ČGS* se mi ale líbí úkoly, v nichž žáci mají tabulky a různé grafy sestřít sami.

Učebnice často opomíjejí důležitá fakta týkající se problémů Afriky. Demografická data uvedena v učebnicích postrádají rok, ke kterému se vztahují, a tím je snížena informační hodnota. Na konci textu jsou zařazována krátká shrnutí nového učiva a otázky a úkoly. Těchto otázek a úkolů bývá velmi málo, opakují i méně důležité informace. Postrádám otázky požadující propojování poznatků, tvořivost a logické myšlení. Pro uvolnění jsou vybrány i různé křížovky, doplňovačky a osmisměrky. Některé učebnice nezapomínají ani na opakování dřívější látky, to se nachází na začátku každé nové kapitoly.

Opakování celého bloku Afriky buď chybí, nebo je zařazeno jako poslední samostatná kapitola. Ani těchto otázek nebývá příliš. Součástí některých učebnic je ale pracovní sešit, který tento nedostatek může nahradit.

Pracovní sešity jsou důležitým doplňkem učebnic zeměpisu. Jejich zpracování a přínos pro žáky jsou na různé úrovni. Úkoly na pouhou reprodukci učiva bývají zastoupeny častěji než úkoly na přemýšlení, což vidím jako nedostatek. Chybí zde i více úkolů na práci s atlasem či internetem.

V pracovních sešitech jsou také opomíjeny některé tématické okruhy, např. zemědělství, nerostné suroviny.

Vymezení subregionu „Východní Afrika“

Vymezení jednotlivých subregionů kontinentu není jednotné a to jak v učebnicích, tak i v odborné literatuře.

Např. Murray (1994) rozděluje Afriku na subregiony „Severní Afrika“, „Západní Afrika“, „Středozápadní Afrika“, „Severovýchodní Afrika“, „Východní Afrika“, „Jihovýchodní střední Afrika“ a „Jižní Afrika“. Do subregionu „Východní Afrika“ zahrnuje tyto země: Keňa, Uganda, Rwanda, Burundi, Tanzanie.

Lexikon zemí světa (2005) uvádí tyto země, jako země patřící do „Východní Afriky“: Džibutsko, Eritrea, Etiopie, Keňa, Rwanda, Burundi, Somálsko, Tanzanie.

V knize Země světa (2) (1987) je „Východní Afrika“ vymezena takto: Burundi, Keňa, Rwanda, Tanzanie, Uganda.

Liščák (1996) rozděluje Afriku na subregiony: „Severní Afrika“, „Severní střední Afrika“, „Střední Afrika“, „Severovýchodní Afrika“, „Východní Afrika“, „Jihovýchodní Afrika“, „Severozápadní Afrika“, „Západní Afrika“, „Západní střední Afrika“, „Střední jižní Afrika“, „Střední západní Afrika“, „Jihozápadní Afrika“, „Jižní Afrika“, „Centrální východní Afrika“. Do „Východní Afriky“ řadí: Keňa, Somálsko, Uganda, Tanzanie.

V analyzovaných učebnicích je světadíl rozdělen převážně na regiony severní, tropickou (černou) a jižní Afriku. Pouze ve dvou analyzovaných učebnicích (*SPN* a *Prodos*) je tropická část rozdělena na subregiony: „Sahara“, „Střední Afrika“, „Východní Afrika“ respektive „Střední Afrika“, „Východní Afrika“.

Po prostudování odborné literatury a učebnic vymezují subregion „Východní Afrika“, pomocí administrativních hranic, těmito státy: Eritrea, Džibutsko, Etiopie, Somálsko, Keňa, Uganda, Rwanda, Burundi a Tanzanie.

5. Návrh učebního textu

5.1 Vlastní učební text

Kapitola 1. Poloha a povrch

Kilimandžáro je významnou horou v Tanzánii. Kilimandžáro je považováno za „matku země“, je symbolem bohatství země, ale i symbolem protikladů. Úpatí se rozkládá do suché a neúrodné buše.

Svahy mezi 1000 a 2000 m jsou naopak nepředstavitelně bohatou zahradou, kde rostou banány, papája, ananasy a mnoho dalších pochoutek tropů. Je tu dostatek vody, žijí tu pracovití lidé kmene Chagga. Nad vším ční vrcholky pokryté sněhem.

(E. Václav: Ve stínu Kilimandžára)

Východní Afrika se nachází na východě světadílu. Na severu je ohraničena Etiopskou vysočinou, na západě rozvodím řeky Konga, na jihu 10°j.š. a na východě Indickým oceánem.

- Vyhledej v atlase země východní Afriky.
- Vyhledej na mapě Somálský poloostrov, jak se mu přezdívá a proč?

Mapa 1. Region východní Afriky. [____] 1100km

Převážnou většinu povrchu tvoří hornatiny a náhorní plošiny s průměrnou nadmořskou výškou 1 000 m. Ve východní Africe se nachází nejvyšší pohoří celé Afriky – masiv **Kilimandžáro**. Jeho nejvyšší vrchol **Uhuru** měří **5 895 m**. Pohoří Kilimandžára je sopečného původu. Dalším významným pohořím je **Etiopská vysočina** a **Ruwenzori**, které však nedosahují takových výšek jako Kilimandžáro.

Obr.1. Kilimandžáro

Víte, že... Kilimandžáro má dva hlavní vrcholy – Kibo (Uhuru) zvedající se do výšky 5 895 m a Mawenzi, vysoký 5 353 m. Oba byly kdysi činnými sopkami. Ačkoliv hora leží pouhé 3° jižně od rovníku, vrchol Uhuru pokrývá trvale sníh. Na níže položených svazích (2 000 m) se pěstují banánovníky, kávovníky a kukuřice.

Na východě Afriky se od africké litosférické desky odtrhává podél zlomů somálská litosférická deska a vznikla zde **Velká středoafriická příkopová propadlina (rift)**. Rovnoběžně se středoafriickou příkopovou propadlinou probíhá **Východoafriická příkopová propadlina**.

Víte, že... Velká středoafriická příkopová propadlina začíná v Etiopii a pokračuje několik tisíc kilometrů na jih. Je to oblast, kde se africký kontinent rozštěpuje a v nedaleké geologické budoucnosti se patrně území Afriky na východ od tohoto riftu odtrhne. Riftové údolí je neklidné, což se projevuje častým zemětřesením i sopečnou činností. Na riftovém dně leží několik slaných jezer (Malawi, Tanganika, aj.)

ÚKOL: Pracuj se školním atlasem a najdi odpovědi na následující úkoly:

1. *Vypiš si do svého sešitu státy východní Afriky a najdi k nim jejich hlavní města.*
2. *Kterými státy se táhne Velká středoafriická příkopová propadlina? Vypiš je.*
3. *Na mapě Afriky najdi: Etiopskou vysočinu, Kilimandžáro, Rudé moře, Ruwenzori, Somálský poloostrov.*
4. *V pracovním sešitě řešte úkol č. 1, 2 a 3*

ZAPAMATUJ SI !!!!!!!

Do východní Afriky patří tyto státy: Burundi, Etiopie, Eritrea, Keňa, Rwanda, Somálsko, Tanzanie. Převážnou část území tvoří hornatiny. Nachází se zde nejvyšší vrchol celé Afriky pohoří Kilimandžáro s nejvyšším vrcholem Uhuru 5 895 m. Celou východní Afrikou probíhá Velká středoafriická příkopová propadlina.

Kapitola 2.

Vodstvo

*„Podívaná tak nádherná, že andělé ve svém letu musí omámeně dívat“
(D. Livingstone, 1855: o Viktoriině jezeře)*

Vodstvo východní Afriky je tvořeno převážně četnými jezery. Nejznámějším jezerem nacházejícím se ve Východní Africe **Viktoriino jezero (Ukerewe)**. Rozlohou je největším jezerem celé Afriky a zároveň je třetím největším sladkovodním jezerem na světě. Toto jezero je významné pro dopravu, turistiku. Jezero bývá též nazýváno „*Matkou Nilu*“, protože z něj pramení řeka Bílý Nil.

Východní Afrikou se táhne Velká středoafriická příkopová propadlina (viz Kap. 1.). Na dně této propadliny se nachází četná africká jezera např. jezero **Tanganika**. Hloubka jezera Tanganika je 1 470 m. Jezero Tanganika je svojí rozlohou po Viktoriině jezeře druhým největším v celé Africe a svojí hloubkou po Bajkalu druhým nejhlubším jezerem světa. Mezi další východoafriická jezera patří: **Albertovo jezero, Rudolfovo jezero (Turkana), jezero Malawi**.

Víte, že... Viktoriino jezero (Ukerewe) je po Kaspickém moři a Hořejším jezeru třetím největším jezerem světa. Je jednou z hlavních zdrojnic Nilu (Bílý Nil). Jezero roku 1855 objevil britský cestovatel Livingstone a pojmenoval ho Viktoriino jezero.

Obr.2. Viktoriino jezero.

Obr.3. Bílý Nil.

Víte, že... Jezero Tanganika leží ve východní části Velké středoafriické příkopové propadliny. Rozkládá se na hranici čtyř států v nadmořské výšce 775 m. Jezero není zdrojnicí Nilu, jak se dlouho předpokládalo. Má pouze jeden výtok, řeku Lukugo, která se vlévá do řeky Kongo. Jezero je splavné, bohatý je zde i rybolov.

ÚKOL: Pomocí školního atlasu odpověz na následující otázky:

1. *Vypiš jezera ve východní Africe a k nim pomocí literatury a internetu dohledej jejich rozlohu a hloubku.*
2. *Jezero Tanganika a Viktoriino jezero se rozkládají na hranici více států. Pomocí atlasu najdi tyto jezera a napiš státy, ve kterých se rozkládají.*
3. *Jaký význam mají východoafrická jezera?*
4. *V pracovním sešitě řešte úkol č. 4 a 5*

ZAPAMATUJ SI !!!!!!

Ve východní Africe se nachází velké množství jezer (Rudolfovo jezero, Malawi, Tanganika, atd.). Největším jezerem Afriky je Viktoriino jezero, které je třetí největším jezerem světa. Druhým nejhlubším jezerem na světě a zároveň druhé největší jezero v Africe je jezero Tanganika. Obě jezera mají význam pro lodní dopravu a rybolov. Viktoriino jezero je zdrojnicí Bílého Nilu

Kapitola 3. Podnebí

Pak se náhle obzor před námi rozsvítil modravým světlem. A znovu. Nad Etiopskou vysočinou se žene noční bouře. Blesk stíhá blesk. V jejich ostrém světle se vždy na zlomek vteřiny objeví podivné obrysy horských vrcholků a fantastické tvary mraků nad nimi. Za chvíli nám kola pleskají po mokré vozovce a přívál vody bubnuje do střechy a do kapot.
(J.Hanzelka a M.Zikmund: Afrika snů a skutečnosti)

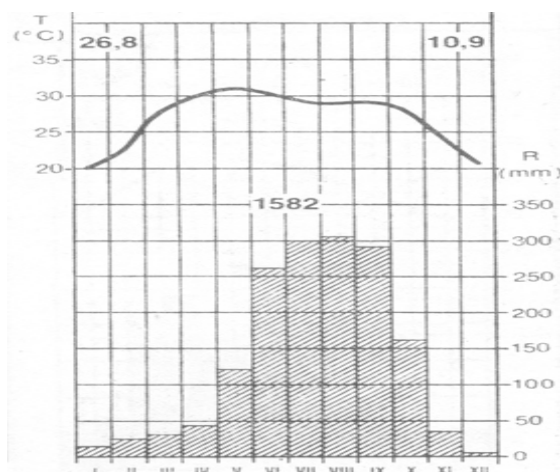
Většina států Afriky patří do **tropického podnebného pásu**. V tropickém podnebném pásu není všude podnebí zcela stejné. Většina východní Afriky spadá do **tropického střídavě vlhkého podnebného pásu**. Podnebí v tomto pásu je teplé a střídá se zde období dešťů s obdobím sucha. V letním období stále prší a v zimním období je zde stále sucho. Průměrné roční teploty se pohybují od 24 do 30° C.

Oblast Somálského poloostrova spadá do **tropického suchého podnebného pásu**. V této oblasti je velké sucho, horko a obrovské rozdíly teplot mezi dnem a nocí. Srážky se zde vyskytují pouze ojediněle. Toto podnebí je ovlivněno suchými pasáty, vanoucími z Arabského poloostrova.

Obr.4. Východní Afrika plná protikladů – najdeme zde jak pouštní oblasti (obr. vlevo), tak i oblasti s trvalou pokrývkou sněhu (obr. vpravo, Kilimandžáro)

Vrcholky hor ve vyšší nadmořské výšce Uhuru 5 895 m, Mt. Kenya 5 199 m jsou **trvale pokryté sněhem a ledem**.

Graf 1. Meteorologická stanice Nairobi (Keňa)

- *Pozorně si prohlédni klimadiagram a popiš, jak se mění teplota a srážky během roku?*

ÚKOL: Odpověz na následující otázky:

1. *Co jsou to pasáty? Odkud vanou do východní Afriky a jak zde ovlivňují podnebí?*
2. *Zopakuj si, kteří činitelé ovlivňují podnebí? Které z nich nejvíce ovlivňují podnebí východní Afriky?*
3. *V pracovním sešitě řešte úkol č. 6*

ZAPAMATUJ SI !!!!!

Většina východní Afriky spadá do tropického střídavého vlhkého podnebného pásu. Střídá se zde období dešťů s obdobími sucha. Východní cíp východní Afriky se nachází v tropickém suchém podnebném pásu. Zde panuje velké sucho a horko. Některé vrcholky s vysokou nadmořskou výškou jsou trvale pokryty sněhem a ledem.

Kapitola 4.

Rostlinstvo-vegetační pásy, živočišstvo

Říká se, že člověk vytvořil sedm divů světa, ale příroda jich vytvořila tisíce a možná ještě daleko víc. Naše Země je domovem nejenom pro vás, ale i pro všechny ostatní tvory, i pro ty slabé a bezmocné. Pro všechny svítí slunce stejně. A nikdo nemá právo beztrestně ničit a zabíjet. Afrika musela bohužel draze zaplatit za lidské rozmary. Její příroda je velmi bohatá, ale lidská činnost zde způsobuje značné problémy.

(J. Vágner: Afrika)

Na rozšíření rostlinstva a živočišstva na zemském povrchu má vliv geografická šířka, podnebí a nadmořská výška. Tyto faktory vymezují oblasti s charakteristickými podmínkami pro život rostlin a živočichů.

Převážnou část východní Afriky pokrývají travnaté **savany**, východní cíp východní Afriky v oblasti Eritrey, Somálska se nacházejí **pouště a polopouště**, v oblastech hor je výrazná výšková stupňovitost.

Savany jsou travnaté porosty s roztroušenými lesíky a jednotlivými stromy (akácie, baobaby..). Pásmo savan je bohatě **zastoupeno živočišnými druhy jako jsou zebry, žirafy, lev, antilopy, sloni, nosorožci, levharti, hroši, buvoli, aj.**

Obr.5. Pohled na typickou oblast savany.

- *Pokuste se popsat rozdíly mezi slonem africkým a slonem indickým?*

Obr.6. Antilopa.

Obr.7. Zebra.

Obr.8. Žirafa.

Obr.9. Slon africký.

V pásmu **pouští a polopouští** rostliny rostou jen velice řídce, jsou přizpůsobeny jen malému množství vody - sukulenty. V místech, kde se k povrchu dostává podzemní voda, vznikají oázy. V nich rostou háje palm. Pouště a polopouště mají mnohem chudší zastoupení živočichů než savany, ale nejsou úplně bez života. Najdeme zde malé hlodavce – myši, hady, velbloudy.

Obr.10. Pouštní oáza.

- *Pouštními oblastmi putují skupiny lidí a zvířat, víš, jak se těmito skupinám říká a jaký mají účel?*

Víte, že... Ve východní Africe je výrazná výšková stupňovitost, rostlin i živočichů. Stupňovitost a rozmanitost je patrná na svazích nejvyšší africké hory – Kilimandžára.

Úkol: **1. Vypiš živočichy, kteří jsou typičtí pro africkou savanu.**

2. Jak se liší vzhled savany v období sucha a v období dešťů?

3. V pracovním sešitě řešte úkol č. 7

ZAPAMATUJ SI !!!!!!!

SAVANY jsou trávami porostlé oblasti, kde žijí zvířata jako jsou antilopa, zebra, slon, žirafa, nosorožec, buvol.

POUŠTĚ A POLOPOUŠTĚ - v těchto nehostinných oblastech najdeme palmu datlovou, kaktusy a ze zvířat velbloudy, plazy a drobné hlodavce

Kapitola 5.

Obyvatelstvo a osídlení

Projdete-li se po ulicích měst uvidíte nádherně upravené ženy a muže v krásných a drahých oblecích, jezdící v luxusních autech drahých značek, stačí však vyjet z města a vidíte spousty žebrajících, otrhaných postav. Takový je rozdíl v životě zdejších obyvatel.

(Mladá Fronta ze dne 22.3. 2008)

Většinu obyvatel východní Afriky tvoří **negroidní rasa – černoši**. Dělí se na mnoho kmenů a národů. Vedle domorodého jazyka užívají i úřední dorozumívací jazyk. Tento jazyk je jazykem kolonizátorů, především anglický a francouzský jazyk. Původními obyvateli jsou například **Masajové**. Rozmístění obyvatelstva je velice nerovnoměrné. Hustěji obydlené jsou savany, řídky obydlené jsou polopouště a oblasti s vyšší nadmořskou výškou.

Víte, že... Problémem nejen východní Afriky, je vysoký přirozený přírůstek obyvatelstva. Děti tvoří většinu obyvatel států. V zemích je nedostatek potravin, chybí peníze na vzdělání a zdravotnickou péči. Lidé se dožívají nízkého věku a vysoká je i kojenecká úmrtnost. Obyvatelstvo má nízkou životní úroveň.

Tab. 1 Počet obyvatel, rozloha a hustota zalidnění zemí východní Afriky

<i>Země</i>	<i>/</i>	<i>Počet obyvatel</i>	<i>/</i>	<i>Rozloha (km²)</i>	<i>/</i>	<i>Hustota zalidnění (obyv./km²)</i>
Eritrea	/	5,502,026	/	121,320	/	45
Džibutsko	/	506,221	/	23,000	/	22
Etiopie	/	82,544,840	/	1,127,127	/	73
Somálsko	/	9,554,666	/	637,657	/	15
Keňa	/	37,953,840	/	582,650	/	65
Uganda	/	31,367,972	/	236,040	/	133
Rwanda	/	10,186,063	/	26,338	/	387
Burundi	/	8,691,005	/	27,830	/	312
Tanzanie	/	40,213,160	/	945,087	/	43

Zdroj: www.xist.org (údaje z roku 2008)

Většina obyvatel žije na venkově jednoduchým způsobem života. Hlavním **zdrojem obživy je zemědělství**. Lidé se zde věnují i tradičním řemeslům. V posledních letech dochází k nárůstu obyvatel ve velkých městech (Nairobi). Lidé sem přicházejí z vesnic, avšak většinou nenajdou ve městech uplatnění ani obživu, proto se vracejí zpět na vesnice. **Města jsou přeplněná**, neupravená. Vedle moderních budov jsou zde domy bez vody, elektřiny a kanalizace.

Obr.11. Tradiční venkovské obydlí.

Obr.12. Moderní část města Nairobi.

Víte, že... Masajové jsou původním východoafrickým kmenem, který žije podél keňsko - tanzanské hranice. Celkem je jich asi 100 000. Masajové jsou pastevci, kteří svá stáda pasou pod Kilimandžárem již 300 let. Základem jejich výživy je kravské mléko. Dobytek má pro Masaje obrovskou cenu. Nikdy nemají stálý domov, každé 3 - 4 roky, když jsou okolní pastviny spasené, odstěhuje se kmen o kus dál.

Obr.13. Masajové v tradičním oděvu.

ÚKOL: 1. Kolik na světě žije ras? Vyjmenuj je.

2. Pomocí Tabulky č. 1 najdi jaká je hustota zalidnění ve státech východní Afriky a porovnej tyto údaje s Českou republikou a Japonskem.

3. Která řemesla patří k tradičním ve východní Africe?

4. Zamysli se, proč je zde velký výskyt negramotnosti?

5. Co si představíš pod pojmem: „Nízká životní úroveň“.

6. Pomocí internetu a knih připravte se spolužákem referát o Masajích.

7. Která východoafrická země je nejlidnatější?

ZAPAMATUJ SI !!!!!!!

Obyvatelstvo východní Afriky tvoří převážně negroidní rasa – černoši. Mluví vlastním domorodým jazykem, ale mají i úřední jazyk, kterým je převážně angličtina nebo francouzština. Rozmístění obyvatelstva je nerovnoměrné. Je zde vysoký přirozený přírůstek obyvatelstva, lidé se zde dožívají nízkého věku a je zde vysoká kojenecká úmrtnost. Většina obyvatelstva žije na venkově, ale dochází k přesunu obyvatelstva do měst, tím pádem se velká města nepřírozeně rozrůstají (Nairobi).

Kapitola 6.

Zemědělství, nerostné suroviny, průmysl

Půda byla rozdělena na pravidelné dílce o rozměrech 9x9 metrů. Digger (kopáč) si zakoupil jeden nebo víc takových dílců a začal se zavrtávat do země. Kbelíky spuštěné do hlubin vytahovali nakopanou zeminu. Dvoukolesové káry vyvázejí nakopanou zeminu na místa, kde je pak pečlivě prosívána, aby na dně sítě zůstali diamanty. (C. Votrubec: Afrika. O těžbě diamantů koncem 19.století)

Většina obyvatel je závislá na zemědělství. Zemědělství je v oblasti východní Afriky často velmi jednoduché - **samozásobitelské**, to znamená, že Afričané pěstují plodiny jen pro vlastní potřebu (kukuřice, čirok, maniok). V některých oblastech ale převládá zemědělství **plantážnické**. Pěstují se převážně plodiny určené na vývoz (**káva, čaj, koření, aj.**). Velkým vývozcem čaje je Keňa. Kávu produkují a vyváží Burundi a hlavně **Etiopie, která je též označována jako „Pravlast kávy“**.

Obr.14. Čajovník.

Obr.15. Kávovník.

Živočišná výroba probíhá především **kočovním způsobem**. Pastervecké kmeny (Masajové) zde kočují se svým dobytkem. Mezi ostatní domácí zvířata patří ovce, osli a kozy. Důležitým hospodářským zvířetem je **velbloud, hlavně v Somálsku**, které je největším chovatelem velbloudů v Africe. Velmi významný je pro východoafrické státy **rybolov**.

Víte, že... Početná stáda masajských krav spasou všechnu trávu, kopyty rozdrťí kořínky a rozmělní okolní půdu na prach. V krajině po nich pak zůstanou pouze akácie a keře s dlouhými a nebezpečnými trny. Početná stáda krav patří k největším ničitelům krajiny.

Obr.16.Masajové ženoucí stádo krav.

➤ Pomocí atlasu vyhledej státy, které se věnují mořskému rybolovu?

Obr.17. Velbloud.

Obr.18. Somálský muž se svým stádem velbloudů.

- ÚKOL: 1. Vypiš plodiny typické pro východní Afriku. Které plodiny se vyvážejí?
2. Co to je plantážnictví? Jaké znáš plodiny, které se pěstují na plantážích?
3. Která hospodářská zvířata se chovají ve východní Africe?
4. V pracovním sešitě řešte úkol č. 8 a 9

Ve srovnání s oblastí okolo Guinejského zálivu, severní a jižní Afrikou má východní Afrika **zanedbatelné zásoby nerostných surovin**. V zemích (Tanzanie, Uganda, Burundi) najdeme malá naleziště některých rud (nikl, kobalt, zinek, měď, platina). Naleziště nerostných surovin v minulosti byly považovány za málo vydatné a příliš odlehlé, než aby stálo za to je těžít a využívat. Dnes však těžba a zpracování získává na důležitosti. Vytěžené rudy se ale vyvážejí pouze v surovém stavu, a tak jejich přírodní bohatství není plně zhodnocené. Za zmínku stojí **naleziště diamantů, uhlí a kaolínu v Tanzanii, draselná sůl v Somálsku**. Mezi rozvinutý průmysl spadá pouze **potravinářství**.

Obr.19. Afričan při těžbě diamantů.

- ÚKOL: 1. Ve které oblasti v Africe se ještě těží diamanty?**
- 2. Porovnej státy východní Afriky a oblasti Guinejského zálivu z hlediska ekonomické vyspělosti. Na co se zaměřuje jejich hospodářství především?**
- 3. Dováží se k nám nějaké zemědělské produkty z východní Afriky?**

ZAPAMATUJ SI !!!!!!!

Zemědělství je samozásobitelské a plantážnické (např. čajovník, kávovník). Živočišná výroba probíhá kočovným způsobem. Východní Afrika má zanedbatelné množství nerostných surovin. Mezi významné patří naleziště diamantů v Tanzanii. Průmysl je málo rozvinutý.

Kapitola 7.

Doprava, cestovní ruch, problémy...

Ve východní Africe jsou desítky milionů lidí, kteří žijí v bídě, přestože má jejich země velký turistický potenciál. Trápí je chudoba, malárie a AIDS, obrovským problémem je i nedostatek pitné vody.
(Mladá Fronta 22.11. 2007)

Doprava je rozvinuta jen velice málo. Komunikace jsou vybudovány jen místně a nepokrývají celé území. Silnice jsou vybudovány jen mezi velkými městy, ale kvalita neodpovídá potřebám. **Železnice některé země vůbec nemají.** Lodní doprava se provozuje na velkých východoafrických jezerech. Rozvinutá je i námořní doprava. Mezinárodní **letišťe má každé hlavní město.**

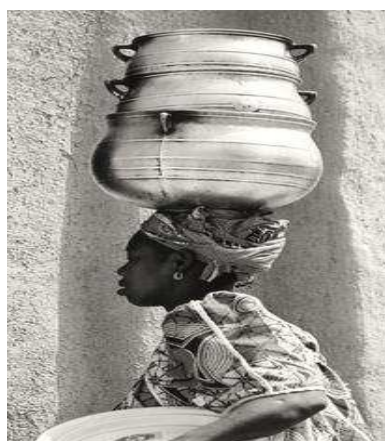

Obr.20. Mezinárodní letiště v Kampale.

Obr.21. Přístav ve městě Mogadišu.

Víte, že... Ve východní Africe mají pořád svůj význam tradiční formy dopravy – velbloudi, osli, ženy (nosící náklad na hlavě).

Obr.22. Žena nesoucí náklad na hlavě.

Cestovní ruch ve východní Africe má velký význam. Evropští kolonizátoři již na počátku 20. století začaly budovat ve východní Africe rezervace, které se později staly **národními parky**. Mezi nejznámější národní parky patří **Serengeti** (Tanzanie) a mezi nejrozsáhlejší národní parky patří **Tsavo** (Keňa), rozloha 20 800 km². Každý rok národní parky navštíví miliony turistů z celého světa.

Obr.23. Buvoli v národním parku Serengeti.

Státy východní Afriky patří mezi **rozvojové země**. Tyto státy se potýkají s řadou problémů. Mezi velký problém patří již v předchozí kapitole zmíněný **vysoký přirozený přírůstek obyvatelstva**. Mezi nejvýznamnější problémy patří:

- nedostatek potravin a pitné vody
- špatná zdravotní péče
- vysoký výskyt nebezpečných nemocí
- špatná hygiena
- školství (negramotnost)
- panuje zde silné napětí a vznikají konflikty

Obyvatelstvo sužují **tropické nemoci**, jako je malárie, žlutá zimnice, ale také AIDS. V zemích žijí početné národy a kmeny, mezi nimiž panuje napětí, vznikají konflikty, které často vyústí v několikaleté **občanské války** (Rwanda, Burundi). Dalším velkým problémem jsou **sucha**, která když přijdou, zničí úrodu a v zemích propukne hladomor (80. a 90. léta 20. stol. – Etiopie, Eritrea, Somálsko).

ÚKOL: 1. V atlase vyhledej a vypiš největší přístavy východní Afriky.

2. Které nemoci trápí východní Afriku? Pomocí literatury, internetu se snaž o těchto nemocích dozvědět více a zjištěné informace přednes svým spolužákům v další hodině.

3. Které další národní parky ve východní Africe znáš? Najdi je na mapě.

4. Proč lidé navštěvují východoafrické národní parky? Co zde mohou vidět?

5. Co jsou to humanitární organizace? Znáš některé?

6. V pracovním sešitě řešte úkol č. 12, 13.

ZAPAMATUJ SI !!!!!!!

Doprava je rozvinuta jen velice slabě. Východní Afrika má řadu národních parků (Serengeti, Tsavo), které každý rok navštíví miliony turistů z celého světa. Státy východní Afriky patří mezi rozvojové země, které se potýkají s řadou problémů (nedostatek potravin a pitné vody, nedostatečná zdravotní péče, nemoci, občanské války, aj.).

5.2 Pracovní sešit

1. Dopln:

Východní Afrika je na severu ohraničena .....vysočinou, na západě rozvodím řeky ..... , na jihu .....j.š., na východě ..... oceánem.

2. Vypiš hlavní města všech států:

Eritrea	.....
Etiopie	.....
Somálsko	.....
Tanzanie	.....
Rwanda	.....
Burundi	.....
Keňa	.....

3. Dopln následující větu:

Nejvyšší vrchol Afriky se jmenuje ....., měří ....., nachází se v masívu..... . Jeho zeměpisná šířka je ..... a zeměpisná délka je .....

4. Škrtni, co není správně:

Viktoriino jezero je největším – nejmenším jezerem celé Afriky a zároveň je třetí – druhé největší jezero světa. Viktoriino jezero se jmenuje Ukerewe – Uhuru. Druhým – třetím největším jezerem po Viktoriinu jezeru je jezero Tanganika. Tanganika je třetí – druhé nejhlubší jezero po Bajkalu na světě. Jeho hloubka je 1 470 m – 1 740 m.

5. Vypiš, která východoafrická jezera znáš. Jaký mají hospodářský význam?

6. Popiš, jaké podnebí vládne ve východní Africe?

7. Spoj, co se k sobě hodí:

kaktus banánovník antilopa sníh velbloud žirafa lev horská louka akácie

SAVANA

POLOPOUŠŤ

HORY

8. Které plodiny se z východní Afriky dovážejí do České republiky? Řekni, proč se musejí dovážet.

.....
.....

9. Vysvětli pojem: „Samozásobitelské zemědělství“.

10 . Kdo jsou Masajové?

11. Která rasa převládá ve východní Africe?

12. Zamysli se nad hlavními problémy východní Afriky. Poté je vyjmenuj a každý problém zkus vysvětlit.

13. Co to je negramotnost?

14. Které národní parky ve východní Africe znáš? Ve kterých státech se nacházejí?

15. Kdo jsou Tutsiové a Hutové? Ve kterých státech žijí? Víš o nich něco?

16. Co to je hladomor? Ve kterých státech východní Afriky k němu v 80. a 90. letech 20. Století došlo? Čím byl způsobený? Jaké měl následky?

17. Slyšel jsi někdy pojem „Adopce na dálku“?

18. Doplňte do mapy názvy států východní Afriky.

5.3 Slovníček pojmů

AIDS – dosud nevyléčitelná choroba, přenosná krví a pohlavním stykem, způsobující ztrátu přirozené imunity

DELTA- typ ústí řeky, kdy nánosy nutí řeku větvit svůj tok přibližně do tvaru řeckého písmene delta (tvar trojúhelníku).

DOMORODEC – původní obyvatel oblasti. Obvykle se používá pro obyvatelstvo s tradičním způsobem života.

HRUBÝ DOMÁCÍ PRODUKT (HDP) – souhrn hodnot přidaných zpracováním ve všech odvětvích činnosti

HUSTOTA ZALIDNĚNÍ – průměrný počet osob, který žije v rámci nějakého území na jednotce plochy. Většinou se udává v počtu obyvatel na jeden čtvereční kilometr.

JEZERO – přirozená vodní nádrž ve sníženinách zemského povrchu.

KMEN – typ společenské organizace sdílející společné území, jazyk nebo nářečí.

KOČOVNÍK – chovatel dobytka bez trvalého sídla, který se stěhuje podle ročního období a možností pastvy.

KOJENECKÁ ÚMRTNOST – číselný údaj, který ukazuje, kolik z dětí do jednoho roku života umírá. Poukazuje na vyspělost zdravotní péče a na celkovou životní úroveň.

KOLONIALISMUS – ovládání cizího území za účelem osídlení a hospodářského využívání.
KOLONIE – území závislé na jiném státě

KULTURNÍ PLODINY – plodiny, které člověk vysazuje, sklízí, ošetřuje i šlechtí.

LIDSKÁ RASA – základní skupina lidí odlišující se od ostatních vnějšími tělesnými znaky.

LITOSFÉRICKÁ DESKA – velké pevné části litosféry, které se pohybují po plastické vrstvě v zemském pláští.

MALÁRIE – horečnaté onemocnění vyskytující se v teplých močálovitých krajinách. Je způsobeno parazitujícím prvokem přenášeným komárem rodu Anopheles.

MASAJ – původní obyvatel východní Afriky, živí se lovem a kočovným chovem zvěře

MĚĎ – vyskytuje se v měděných rudách, vzácně jako ryzí kov. Má výbornou elektrickou a tepelnou vodivost. Využívá se v elektrotechnice, strojírenství, chemickém průmyslu a na výrobu slitin (bronz, mosaz).

MIGRACE – stěhování lidí a skupin lidí na jiné místo, s úmyslem tam zůstat a najít obživu

NEGRAMOTNOST – též analfabetismus, neznalost čtení a psaní.

NÍŽINA – území s rovinným až pahorkatinným povrchem v nadmořské výšce do 200 m. Často podél pobřeží a řek.

OÁZA – místo v poušti se zdrojem vody. V jeho nejbližším okolí roste vegetace.

PASÁT – pravidelný vítr vanoucí zhruba od obratníku k rovníku na obou polokoulích. Stáčí se zemskou rotací a proto na severní polokouli vane od severovýchodu a na jižní od jihovýchodu.

PASTEVECTVÍ – často kočovný způsob života založený na chovu domácích zvířat – ovcí, dobytka, koz nebo velbloudů.

PLANTÁŽ – velká plocha pro pěstování tropických nebo subtropických plodin.

POČASÍ – aktuální stav atmosféry

PODNEBÍ – též klima, dlouhodobý průměrný režim počasí.

PODNEBNÍ ČINITELE – podnebí ovlivňuje zeměpisná šířka, nadmořská výška, vzdálenost od moře, směr a síla převládajících větrů, mořské proudy, charakter povrchu, směr a výška pohoří.

PODNEBNÝ PÁS – též klimatický, oblast planety v rovnoběžkovém směru s podobnou teplotou a srážkami.

POLOOSTROV – část pevniny z větší části obklopena mořem

POPULACE - soubor jedinců žijících na určitém území v určitou dobu.

POUŠŤ – vegetační pás s nedostatkem vláhy, řídkým zalidněním a chudou vegetací.

PŘIROZENÝ PŘÍRŮSTEK OBYVATELSTVA – nárůst počtu obyvatel přepočtený na 1 000 obyvatel.

RIFT – protáhlá sníženina omezená zlomy a vznikající v místech, kde se od sebe vzdalují hranice litosférických desek

SAVANA – vegetační pás v tropickém a subtropickém klimatickém pásu pokrytý travinami, se střídáním suchých a deštivých období.

STĚHOVAVÉ ZEMĚDĚLSTVÍ – způsob obdělávání půdy, kdy se pravidelně vymytí část lesa, po určitou dobu se tam hospodaří, pak se nechá ležet ladem a hospodaření se přesune jinam.

ÚŘEDNÍ JAZYK – jazyk používaný vládou, ve školství, u soudu a při úředních příležitostech.

VÝŠKOVÁ STUPŇOVITOST – různé uspořádání krajiny a rozšíření rostlin a živočichů v závislosti na nadmořské výšce

ŽIVOČIŠNÁ VÝROBA – odvětví zemědělství, chov hospodářských zvířat.

ŽLUTÁ ZIMNICE – akutní infekční onemocnění, které vyvolává virus stejného rodu, jako jsou viry klíšťové encefalitidy. Zdrojem infekce může být člověk nebo opice, přenos je zprostředkován bodnutím infikovaného komára. Onemocnění se projevuje horečkou, bolestmi hlavy, zad, nevolností, zvracením, celkovou schváceností a krvácením.

6. Závěr

Cílem mé diplomové práce byl návrh didaktických materiálů na téma Východní Afrika – učební text pro 2. stupeň ZŠ. Po podrobném rozboru zeměpisných učebnic pro základní školy a odborné literatury jsem vytvořil vlastní učební text, pracovní sešit a slovníček pojmů. Již při výběru literatury se vyskytl problém s nedostatkem literatury zabývající se východní Afrikou. Východní Afrika je popisována velmi okrajově na úkor např. severní Afriky. V analyzovaných učebnicích není problém s rozsahem textové části, která je naopak v některých titulech až příliš obsáhlá, základní text je ve většině titulů doplněn o rozšiřující učivo, určené hlavně pro žáky nižších ročníků gymnázií. V učebnicích je zařazeno pouze malé množství netextových informací, nebo jsou nevhodně zvoleny. Mapám často chybí měřítko. Proto jsem chtěl vytvořit vlastní učební text, který by byl zpracován kvalitněji, dovedl žáky zaujmout a aktivně je zapojil do výuky. Věnoval jsem pozornost motivaci nejenom na začátku, ale i v průběhu kapitol, přiměřenosti výkladového textu věku žáků, vhodnosti obrázků a map, v neposlední řadě též řadě opakovacích a aktivizujících otázek nejenom v samotném učebním textu, ale i odkazy na pracovní sešit, který slouží k upevnění učiva a obsahuje zajímavé úkoly nejenom na pouhou reprodukci učiva.

7. Seznam literatury a použitých zdrojů

- Brychtová, Š., Brinke J., Herink J., 2001. Planeta Země. Zeměpis pro 6. a 7. ročník základní školy. Fortuna, Praha, 168 s.
- Brychtová, Š., 1998. Zeměpis. Pracovní sešit k učebnici Planeta Země pro 6. a 7. ročník základní školy. Fortuna, Praha, 40 s.
- Červinka, P., Braun, R., 2001. Afrika, Austrálie a Antarktida. Zeměpis pro základní školy. Scientia, Praha, 60 s.
- Demek, J., Mališ, I., 2000. Zeměpis pro 6. a 7. ročník základní školy, zeměpis světadílů. SPN, a.s., Praha, 80 s.
- Demek, J., Mališ, I., 2003. Zeměpis pro 6. a 7. ročník základní školy, zeměpis světadílů, pracovní sešit. SPN, a.s., Praha, 56 s.
- Hájek, J., 1999. Vybrané kapitoly z didaktiky geografie. ZČU, Plzeň, 110 s.
- Holeček, M., Janský, B., Tlach, S., 2005. Zeměpis světa 1. Učebnice zeměpisu pro základní školy a víceletá gymnázia. ČGS, s.r.o., Praha. 56 s.
- Jaklová, J., Pelikán, J., 1998. Ekologický slovník. Fortuna, Praha, 144s.
- Kalhous, Z., Obst, O. a kol., 2002. Školní didaktika. Portál, Praha, 448 s.
- Klimeš, L., 1981. Slovník cizích slov. SPN, Praha, 858 s.
- Kolektiv, 1987. Země světa, Afrika, Amerika, Oceánie. Svoboda, Praha, 476 s.
- Kolektiv, 1987. Země světa (2), Svoboda, Praha.
- Kolektiv, 1993. Geografický místopisný slovník světa. Academia, Praha, 924 s.
- Kolektiv, 1998. Školní atlas světa. Kartografie Praha, 150 s.
- Kolektiv, 2000. Školní atlas dnešního světa. Terra, Praha, 176 s.
- Kolektiv, 2003. Velká encyklopedie zeměpisu. Svojtka, Praha, 640 s.
- Kolektiv, 2003. Vzdělávací program Základní škola. Fortuna, Praha, 343 s.
- Kolektiv, 2004. Svět v němž žijeme. Kontinenty. Austrálie, Oceánie, Afrika. Universum, Bratislava, 80 s.
- Kolektiv, 2005. Lexikon zemí světa, Kartografie Praha, a.s., Praha.
- Kolektiv, 2007. Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Výzkumný ústav pedagogický, Praha, 125 s.

- Krausová M., Kraus P. a kolektiv, 1999. Zeměpis pro 6.- 7. ročník ZŠ a nižší ročníky víceletých gymnázií. Světadíly. Alter, Všeň, 100 s.
- Kühnlová, H., Althofer, R., 1998. Jak znám Afriku a Austrálii. ČGS, s.r.o., Praha, 32 s.
- Kühnlová, H., 1997. Vybrané kapitoly z didaktiky geografie I. Karolinum, Praha, 56 s.
- Kühnlová, H., 2004. Zeměpis světa, Kontinenty - Pracovní sešit, ČGS, s.r.o., Praha, 40 s.
- Liščák, V., 1996. Státy a území světa, Libri, Praha.
- Lorenc, P., 1998. Daleké světadíly a oceány. Moby Dick, Praha, 118 s.
- Moldavy, T. a kol., 2002. Státy světa. Fragment, Havlíčkův Brod, 424 s.
- Murray, J., 1994. Atlasy civilizací a kultur. Afrika. Nakladatelský dům OP, Zlín, 96 s.
- Rohwer, J.G., 2002. Tropické rostliny. Knižní klub, Praha, 286 s.
- Synek, M., Sedláčková, H., Vávrová, H., 1999. Jak psát diplomové a jiné písemné práce. VŠE, Praha, 64 s.
- Šindler, P., Baar V., 1988. Regionální geografie světadílů a oceánů. 1.a 2.část, Pedagogická fakulta, Ostrava, 237 s.
- Valenta, M., 1997. Koncepce a tvorba učebnic. UPPF, Olomouc, 62 s.
- Votrubec, C., 1973. Afrika. SPN, Praha, 593 s.
- Voženílek, V., Demek, J., 2001. Zeměpis 2. Zeměpis oceánů a světadílů (1). Prodos, Olomouc, 58 s.
- Voženílek, V., 2001. Zeměpis 2. Zeměpis oceánů a světadílů (1), pracovní sešit. Prodos, Olomouc, 31 s.
- Voženílek, V., 1992. Pokyny pro zpracování diplomových prací z geografie. UPPF, Olomouc, 25 s.
- Wahla, A., 1983. Terminologický a výkladový slovník didaktiky geografie. PF Ostrava, 216 s.
- Wahla, A., 1978. Strukturní složky učebnic geografie. SPN, Praha, 83 s.

Internetové odkazy:

www.fao.org

www.hedvabnastezka.cz

www.klimadiagrame.de

www.koktejl.cz

www.lideazeme.cz

www.msmt.cz

www.national-geographic.cz

www.wikipedia.cz

www.xist.org

www.afrika-online.cz

www.google.com

www.mfdnes.cz